

MIGRÁCIÓ ÉS MUNKAERŐPIAC MAGYARORSZÁGON

Tények, okok, lehetőségek

HÁRS ÁGNES

A nemzetközi migráció történetében az európai határok leomlása és az azóta eltelt két évtized önálló korszakot jelentett, s bár nem előzmények nélküli, a jelen tanulmány kizárólag a rendszerváltás körüli és azt követő migrációval foglalkozik. A vasfüggöny leomlása és a határok megnyílása az áramlások változatos formáit tette lehetővé, és felerősítette a korábban létezőket. Az utazás korlátozásának a megszűnésével a legális vándorlás csatornáit kibővültek, ami az egyes közép- és kelet-európai országokból szármottevő emigrációt, ezekben az országokba korábban nem tapasztalt bevándorlást, s az országok és szomszédai közötti élénk migrációs folyamatokat eredményezett. A migráció természetes és fontos eleme a fejlett gazdaságoknak, a nagy volumenű potenciális pótlólagos migráns tömeg lehetősége mégis gyorsan fogalmazott meg védekező intézkedéseket a vélt és várt áramlásokkal szemben. A megnyíló határokon keresztül várható migráció kezdetben a fejlettebb európai országokban okozott félelmet és váltott ki szelektív és védekező migrációs politikákat.¹ A fokozatosan bevándorló régióvá váló kelet-európai országok sem késlekedtek sokat a hasonló félelmek és migrációs politikák kialakításával.² Változott a migrációs környezet, a szabályozás és a migrációs tér maga is.

A tanulmány a bevándorlás jelenségére korlátozódik, az új kelet-európai bevándorló országok közül Magyarországra összpontosít, de röviden vizsgálja a nemzetközi tendenciákat és az azokat meghatározó tényezőket is. Számos tanulmány foglalkozott az elmúlt húsz évben a magyarországi

¹ A közép- és kelet-európai országokból a határok átjárhatóságával meginduló migrációtól való félelem hatotta át a rendszerváltást követő kelet-nyugati migrációról szóló irodalom jelentős részét [lásd erről Hárs (2002) összefoglalóját].

² Lásd erről többek közt a Wallace és Stola (2001) kötet ország tanulmányait, Hárs (2008) elemzését.

bevándorlással, az elemzések egy része a rendelkezésre álló adatforrások, statisztikák alapján a migráció nagyságrendjét, trendjét, összetételét és annak változásait igyekezett megfogni és bemutatni. A kutatások egy másik csoportja a migráció szerkezetét és sajátosságait survey-vizsgálatokkal, kvalitatív módszereket követve fürkészte. Az így felhalmozott ismeretek eredményeképpen sokat tudunk a magyarországi migráció forrásairól, okairól és következményeiről, etnikai sajátosságairól, gazdasági és kulturális szerepéről, a migránsok helyzetéről, integráltságukról.

A migrációval foglalkozó szakpolitikák és vizsgálódások nagyon egységesnek tűnnek abban a bizonytalanságban, hogy fontos vagy marginális jelenségről van-e szó, hogyan kezelendő és hogyan értelmezendő a határok átjárhatóságával a rendszerváltást követően megindult – újraindult – vándorlás Magyarországon. A migráció leírása, jellege, szerepe és szerepváltozása nagymértékben függ a használt módszerektől és adatforrásoktól; a migráció alakulása pedig a gazdasági és társadalmi szabályszerűségektől és az alkalmazott politikáktól. Tanulmányunk arra keres választ: befogadó ország-e valóban Magyarország, mi a migráció szerepe, érezhető-e, fontos-e a migráció növekedése, alakulása? A létező adatforrások alapján vizsgáljuk, hogy mit tudhatunk, s mit mondhatunk, és mit nem tudunk ezekről a fontos kérdésekről; a statisztikai leírásokat és azok korlátait figyelembe véve hogyan fogalmazható újra a magyarországi bevándorlás jelensége, értelmezése és a róla való gondolkodásunk. Az alábbiakban a leíró statisztika eszközével kísérletet teszünk a migrációs folyamatok bemutatására, újrágondolására, az adatok kritikai elemzését szem előtt tartva.

Elméleti háttér

A rendszerváltás időszakában és azt követően tapasztalt új migráció Magyarországon nehezen rendeződött a folyamatokat és a tendenciákat magyarázó és a várakozásokat leírni képes elméleti keretbe. A szakértők feltételezték, hogy a kezdeti gyors és folyamatos növekedés tartósan fennmarad, majd az áramlások lassulásával úgy tetszett, hogy a migráció fokozatos elapadásával számolhatunk, és ebben a szakpolitikák céljai sem voltak egyértelműek. Ahogy a kelet-európai országok az európai és a globalizálódó gazdaság részévé váltak, úgy rendeződtek a migrációs folyamatok is egységes keretbe, a magyarázatok hasonlatossá váltak az Európa más régióit leírókhoz és a trendek a hasonló fázisban lévő többi kelet-európai országéhoz. A nemzetközi összehasonlítás jelenthet olyan keretet, amin keresztül a hazai migráció alakulása, specifikumai és magyarázata újraértelmezhető lehet.

A migráció a modern gazdaságok és a globalizálódó világ természetes jelensége. Vizsgálódásunkat Európára korlátozva azt látjuk, hogy a fejlett

európai országok mindegyikében a fejlődésük során végbement az átalakulás, aminek eredményeképpen migránsokat kibocsátó országokból befogadókká váltak. Jól elkülöníthetőek országcsoportok és időszakok abban az értelemben, hogy egyes régiók, vagy pontosabban régiókkal leírható országcsoportok jelentősebb számban, a népesség érzékelhető arányában kezdtek migránsokat vonzani. Ez a folyamat a múlt (20.) század második felében ment végbe Európában. *Nyugat-Európa* tapasztalt elsőként az 1950–70-es években ilyen átalakulást, aminek formája döntően szabályozott, programokkal terelt és rendezett migráció volt. A migránsok jól körülhatárolható régiókból, országokból érkeztek, mindenekelőtt Dél-Európából, majd a mediterrán térség távolabbi országaiból (Fassmann és Reeger, 2008). Az 1970-es recesszió vetett véget ennek a korszaknak, de a migráció iránya nem fordult meg, a várakozásokkal ellentétben a migránsok nem tértek haza, a migráció más csatornákon keresztül tovább folytatódott (Castles, 1986; Boyd, 1989). A nyugat-európai országokban ma stabil és biztos a migráció jelenléte és szerepe. A *mediterrán országok* viszonylag új befogadó régiót jelentenek, ennek a régióknak az országai az 1970-es évek második felétől tapasztaltak jelentősebb bevándorlást, és ez a folyamat a millennium időszakára felgyorsult. A mediterrán országokba is jellegzetes és jól körvonalazható régióból, Észak-Afrikából és Kelet-Európából érkeznek a bevándorlók (Arango et al., 2009). A *közép-kelet-európai* országok hasonlóan egységes országcsoportot alkotnak, ahol a migrációs tendenciák fokozatosan körvonalazódó bevándorló régiót írnak le, de a migráció szerepe és gyorsuló növekedése, sokszor még iránya is bizonytalan; ennek a folyamatnak vagyunk ma a részesei. A kelet-európai országokba is az országok meghatározott köréből érkeznek a migránsok, a volt Szovjetunió utódállamaiból, néhány ázsiai országból, mindenekelőtt Kínából és Vietnamból (Drbohlav, Hárs és Grabowska-Lusińska, 2009). Ezeket a folyamatokat lefékezte a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi és gazdasági válság, a migráció, bárha a válság a folyamatokat nem hagyta érintetlenül, a hetvenes évek tapasztalataihoz hasonlóan ezúttal sem fordult vissza, nem veszítette el a szerepét (lásd Beets és Willekens, 2009; Dobson, Latham és Salt, 2009).

A migráció értelmezését és elméleti keretét a fenti régiókkal definiált országcsoportokat megkülönböztetve modellezte és tesztelte az IDEA nemzetközi összehasonlító kutatás.³ A kötet tanulmányainak a zöme is a kutatás keretében készült, a magyarországi migráció bemutatásának és újragondolásának a céljával. A projekt az eltérő migrációs tapasztalattal rendelkező országcsoportok megkülönböztetésére épült, három cso-

³ A kutatásról részletesebben lásd az IDEA-kutatás honlapját: www.idea6fp.uw.edu.pl

portot definiált, minden csoport egy-egy modellnek tekinthető, amivel a migrációs transzformáció leírható. A három országcsoporthat a migrációs átalakulás egy-egy közel ideáltípusos megvalósulásának tekintik, ami ugyan absztrakt és nem valóságos, de hasznos eszköz a migrációs folyamatok összehasonlításához. A három ideáltípusos modell a migrációs átalakulás három állomásaként értelmezhető, ami egy teljes migrációs ciklust ír le. Az IDEA-kutatás ezt a nemzetközi migrációt leíró modellt fogalmazta meg és tesztelte hipotézisek segítségével, amelyeket különböző indikátorokkal vizsgáltak és mértek az egyes országokban (Arango, 2009). A kutatás főbb hipotézisei olyan migrációs modell lehetőségét körvonalazzák, amiben az egyes országok migrációs sajátosságai is értelmezhetővé válnak.

- **1. hipotézis:** A befogadó országok a bevándorlási tapasztalataik során migrációs cikluson mennek keresztül – a biológiától kölcsönzött életciklus-koncepció fogalmának analógiájára. A ciklus minden állomásához kapcsolódik egy bizonyos társadalmi-demográfiai szerkezet és migráns népesség, aminek társadalmi-gazdasági hatása eltérő, és hozzájárul a népesség egészének a migránsokkal kapcsolatos különböző attitűdjéhez. A demográfiai beszédmódot használva „életkorhatásról” beszélhetünk. A bevándorlás realitását nagyon erősen befolyásolja a bevándorlási ciklus állása, az a fázis, ahol egy adott ország a folyamatban éppen tart; és ez fejlődik tovább, ahogy az ország a migrációs ciklus egy későbbi állomására érkezik.
- **2. hipotézis:** Egy befogadó ország újszerűségi/érettségi skálán elfoglalt helyzetének van egy további következménye, amit a „generációs hatásnak” tulajdoníthatunk. Ez abból a hatásból származik, amit a migrációs átalakulás sajátosságaira a nemzetközi környezet gyakorol a migrációs tapasztalatok kezdetén és megerősödésekor.
- **3. hipotézis:** A munkaerő iránti kereslet rendszerint a migrációs áramlások meghatározó tényezője, különösen azokban az országokban, ahol a munkaerő-migráció jelentős. Ez függ a gazdasági növekedéstől és a munkahelyteremtéstől, ami egy sor országonként változó társadalmi-gazdasági sajátossággal is összefügg.
- **4. hipotézis:** A bevándorló munkaerő iránti kereslet függ az eltérő társadalmi-gazdasági szerkezettől és rendszertől. Egyes társadalmi-gazdasági rendszerek hajlamosabbak a külföldiek beengedésére és munkaerő-piaci beilleszkedésük megteremtésére. A munkaerő iránti kereslet erőssége és migráns munkavállalókkal való kielégítésének az intenzitása viszont befolyásolhatja a migránsokkal szembeni percepciót, ami pedig hat a bevándorlási politikára.

Mit mutatnak a számok, hol tart Magyarország a nemzetközi és régiós összehasonlításában? Az IDEA-kutatás modelljében megfogalmazott hipotéziseket követve keresünk választ arra, hogyan írható le, hol helyezhető el Magyarország az európai országok migrációs ciklusában, milyen tanulságokat, következtetéseket vonhatunk le belőle a hazai kutatás és szakpolitika számára.

A migráció elterjedtsége és intenzitása az európai országokban

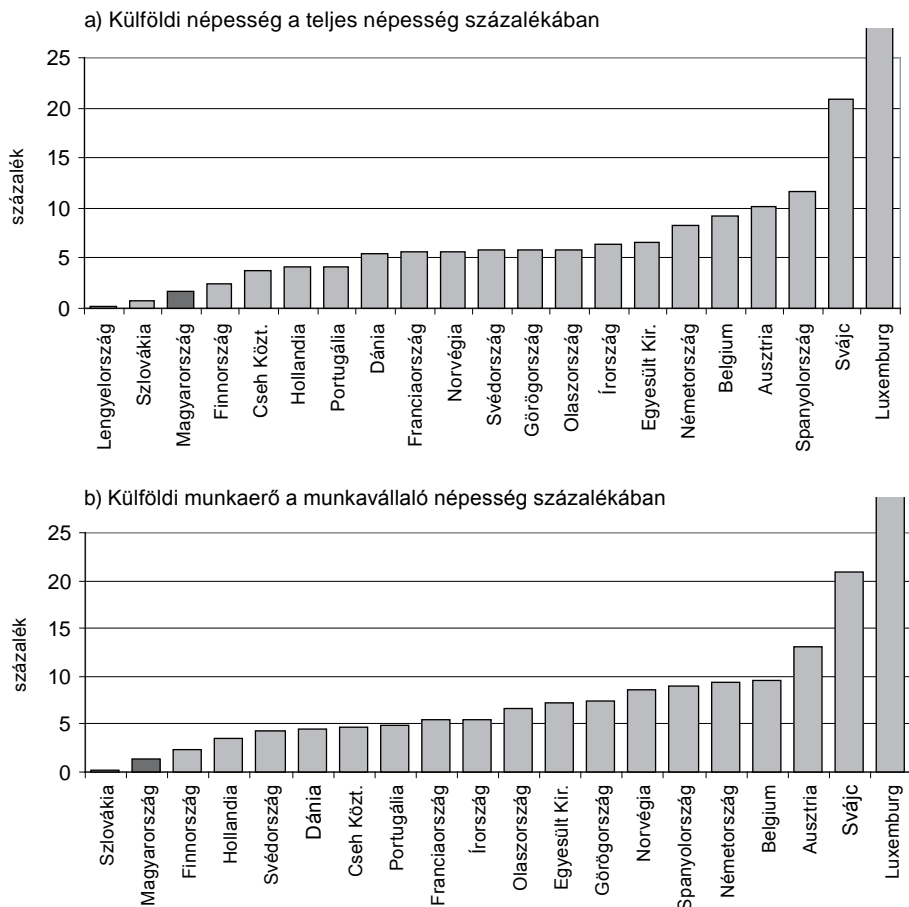
Kisebb-nagyobb arányban minden európai országban élnek külföldiek, amit az előzőek alapján természetesnek tartunk. Egy részük munkaerővándor, de vannak közöttük diákok, családtagok, menekültek is. Nemzetközi összehasonlításban a Magyarországon élő külföldiek aránya szerény, ebben Magyarország nem tér el lényegesen a rendszerváltást követően hasonlóan új migrációs lehetőségekkel szembesülő kelet-közép-európai országok pozíciójától (*1. ábra*).⁴ Nagyobb ugyan a magyarországi migráns népesség állománya (*stock*), mint a visegrádi országok közül Szlovákiáé vagy Lengyelorszáé, akár a népesség, akár a munkaerő arányát nézzük.⁵ Elmarad azonban a cseh migráció nagyságától. Összességében mégis a négy visegrádi országban a migráció aránya az európai országok között az alacsonyak között van, és láthatjuk, hogy a nyugat-európai és a mediterrán országok között is nagy a különbség a népességhez és a munkaerő-állományukhoz képest mért migráns népesség arányában. Vannak országok, ahol a hazai népességhez képest jelentős a külföldiek aránya, de vannak olyan országok is, ahol nem sokkal magasabb a migráns népesség vagy a migráns munkaerő aránya, mint az új EU-országokban.⁶

⁴ A kelet-közép-európai országok közül az elemzés a négy visegrádi országra korlátozódik.

⁵ A migráns népesség arányát állampolgárság és – mind gyakrabban – születési hely szerint is szokásos vizsgálni, az ábrán csak az előbbit mutatjuk be. A külföldi munkaerő aránya – az elérhető adatokat figyelembe véve – országonként eltérő számbavételt jelent, a külföldi munkavállalást a munkavállalási engedéllyel rendelkezők, a társadalombiztosítási regiszterben nyilvántartottak vagy a munkaerő-felmérés adatai szerint mérjük.

⁶ Nem térünk ki a mérés okozta különbségek taglalására, ami az OECD-statisztikában az eltérő adatforrások alapján bemutatott adatok egymás mellé rendezéséből fakad, mert az összehasonlítások alapvető mondandóját nem zavarják.

1. ábra: A külföldi népesség és a külföldi munkaerő aránya, 2007 (%)

Megjegyzés: külföldi népesség: Írország és Franciaország 2005; külföldi munkaerő: Írország 2002, Portugália 2005, Szlovákia, Svédország és Svájc 2006.

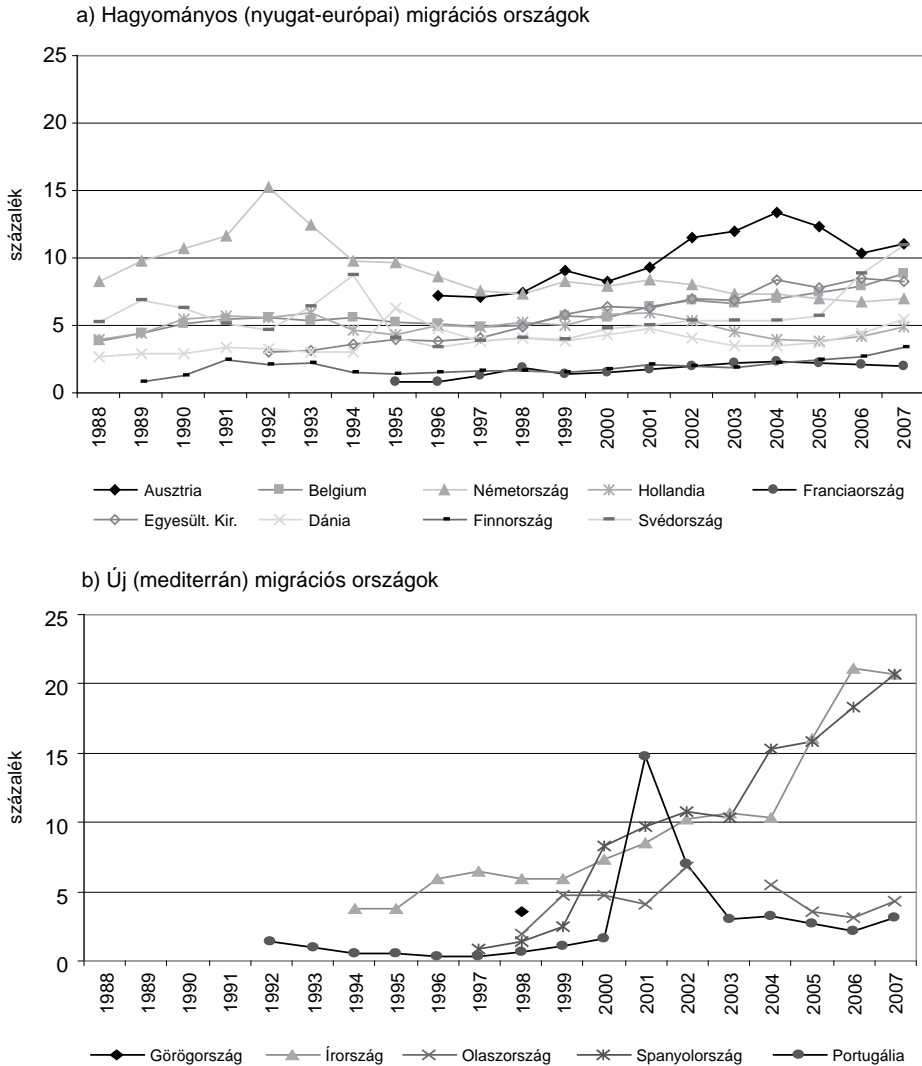
Forrás: www.oecd.org/document/51/0,3343,en_2649_33931_43009971_1_1_1_1,00.html#STATISTICS

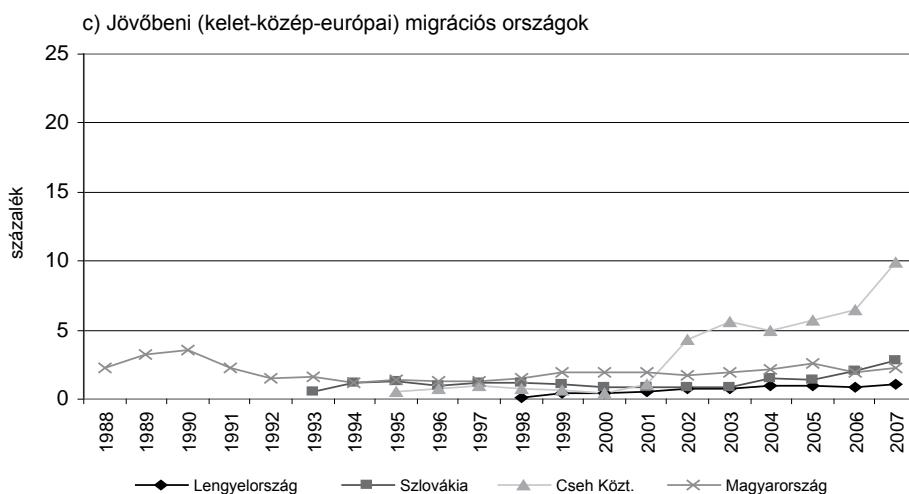
A külföldiek nagyságrendjét, a korábbi és jelenlegi migráció eredményét tükrözik az állomány- (*stock*-) adatok. A migrációs áramlásokat (*flow*) vizsgálva láthatjuk a migráció alakulását, trendjét, intenzitását.⁷

⁷ A beáramlás és a kiáramlás adatai alapján számítható nettó migrációs áramlások elméletileg pontosabban írják le a migrációs folyamatokat. Az elvándorlási adatok megbízhatatlansága, pontatlansága és súlyos alulbecslése miatt azonban a beáramlási adatok többet mutatnak az egyes országok migrációjáról, ezért használjuk tanulmányunkban ezt a mutatót.

Az európai országokba áramló migráció modelljét az elmúlt két évtizedre mutatjuk meg, országcsoportonként, az országok népességéhez mérve, ezrelékes arányban (2. ábra). (Írország sajátos migrációs trendje miatt az új befogadó országok közé került, abba a csoportba, amit a mediterrán régióval írtunk le.)

2. ábra: A migrációs beáramlás éves alakulása országcsoportonként, a teljes népességhez viszonyítva, 1988–2007 (%)

Forrás: migránsok beáramlására vonatkozó adatok: www.oecd.org/document/51/0,3343,en_2649_33931_43009971_1_1_1_1,00.html#STATISTICS; teljes népességszám: Demography Report 2008.

A népességszámhoz mért beáramlásból azt a fontos információt nem látjuk, hogy melyik országok vonzzák a legtöbb külföldit, de az országok nagysága behatárolja saját migrációs abszorpciós képességüket, így a népességgel normált migrációs áramlások pontosabban mutatják az egyes országokba áramló migráció intenzitását.

A nyugat-európai országokba beáramló migráció évről évre folyamatos, s láttuk, hogy a külföldi népesség állománya is magas ezen országok nagy részében, ami nagymérvű korábbi migrációt jelez. A Németországba beáramlás a '90-es évek elején kiugróan magas volt, az évtized derekára – a bevezetett megszorítások hatására – visszaesett, de így is mindig magas maradt, hasonlóan a nyugat-európai országok többségéhez. Az észak-európai országok közül Svédországba, a nyugat-európai országok közül az Egyesült Királyságba és a sokkal kisebb Belgiumba áramlottak nagyobb arányban a külföldiek.⁸ Folyamatosan növekvő számú migráns áramlott *Dél-Európa* egyes országaiba, a növekedés dinamikusabb volt egyes országokban, Spanyolországban vagy Írországban szinte robbanásszerűen

⁸ A nyugat-európai országok migrációja tükrözi az egyes országoknak a munkaerő szabad áramlásával kapcsolatos liberális vagy elzárkózó migrációs politikáját az ezredforduló után, és annak következményeit a munkaerő-migráció alakulásában: Németország vagy Ausztria vonzereje csökkent, más országok felé az áramlás nőtt (lásd erről Boeri és Brücker, 2005; Baas és Brücker, 2008). Mindez nem befolyásolja a nyugat-európai országok stabil és kialakult helyzetét a migrációs ciklusban.

nőtt a migráns népesség bevándorlása.⁹ Az új uniós kelet-közép-európai országokban¹⁰ az ezredfordulót követően nőtt a bevándorlók száma, a visegrádi országok közül különösen gyors a beáramlás a Cseh Köztársaságba,¹¹ s láttuk, hogy itt a migránsok állománya is magasabb a régió többi országáénál. Stabilan nagyon szerény a beáramlás Lengyelországba, és a csatlakozást követően emelkedik a korábban szintén nagyon alacsony migrációt mutató Szlovákiába. Összességében az ezekben az országokban irányuló migráció alacsonyabb volt az európai átlagnál.

Hogyan értelmezzük és magyarázzuk a magyarországi migrációt, ami talán valamelyest eltér a közép- és kelet-európai régió trendjétől? Az átmeneti időszak kezdetén, az 1980-as és '90-es évek fordulóján nagy létszámban érkeztek bevándorlók (menekültek) Magyarországra. Ez a kezdeti nagy volumenű beáramlás a következő években alacsonyabb szinten állandósult, majd fokozatosan ismét növekedni kezdett; szerkezete, a migráció motivációja változott, belesimulva a régió mérsékelt bevándorlási trendjébe.

A legális migráció elterjedtsége és intenzitása Magyarországon

A magyarországi migrációról az elmúlt két évtizedben felhalmozott kutatások során a migráció szerepe és szerepváltozása nem – vagy csak részben – tisztázódott. Bár sokat tudunk az alakulásáról, forrásairól, etnikai sajátosságairól, a migrációs politika anomáliáiról, a menekült és a gazdasági migráció jelentősége és formálódása, a nemzetközi trendek és a hazai migrációs politika befolyása további tisztázásra váró fontos kérdés.

A következőkben nagyrészt a Magyarországra irányuló munkaerő-migrációt vizsgáljuk, mégpedig azon feltételezés alapján, hogy a munkaerő-migráció a migrációs folyamatok legfontosabb motorja, és a munkaerő iránti kereslet a migráció fontos és meghatározó motiváló eleme. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a migráció primer célja volt-e a munkavállalás (illetve a gazdasági aktivitás egyéb formája). Vajon a külföldiek azért élnek és/vagy dolgoznak Magyarországon, hogy a gazdasági előnyöket saját boldogulásuk javára fordítsák, vagy egyéb okok miatt élnek

⁹ A bevándorló migráns népesség az EU-bővülést megelőzően s azt követően ugriásszerűen megnőtt; ennek részletes elemzését lásd Hárs (2008) összefoglalójában, a legfrissebb irodalmakból Kahanec és Zimmermann (2009) kötetét.

¹⁰ A cseh migráció számbavételében történt módszertani változások magyarázzák a gyors növekedés egy részét.

¹¹ Fontos megjegyezni, hogy Lengyelország és Szlovákia esetében az adatok tartalmazzák a visszatérőket is, akik hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak/dolgoztak külföldön, majd hazatértek.

itt? Tágabb értelemben a migránsok lehetnek az önfoglalkoztatás határán működő (mikro)vállalkozók is. Az önfoglalkoztató migránsok sok esetben azért vállalkozók, mert más módon nem találnának – az aktuális szabályozási keretek között – lehetőséget, belépési kaput a magyar munkaerőpiacra, holott szándékuk itt munkát vállalni.¹² A migránsok egy része legálisan él és dolgozik hazánkban, egy másik jelentős csoportjuk azonban irreguláris migráns, sokféle formában; önként vagy kényszerűen a félegális és illegális formák variációit választva. Lehet, hogy valaki legálisan tartózkodik itt, és van legális munkavállalási engedélye, de az hiányos, lejárt, vagy nincs is, és soha nem is volt. S természetesen a már kezdetben illegálisan érkezők is idetartoznak.¹³

A definíciós problémák tisztázása után elemezzük a legális migrációra vonatkozó adatokat, amelyek ismert és kevésbé ismert összefüggéseket rajzolnak ki – ha figyelmesen értelmezzük azokat. Mit tudunk ennek alapján mondani? Milyen a migráció nagysága, szerkezete? Hol adódik bizonyosság és hol bizonytalanság? Az adatforrások alapján a legális migrációról tudunk állításokat megfogalmazni, az illegális migráció és munkavállalás csatornáiról, mechanizmusairól a kvalitatív vizsgálatok eredményei segíthetnek feltételezéseket tenni. A munkaerő-migráció szempontjából három fontos kérdés vizsgálendő, az adatforrások korlátozottságát is figyelembe véve:

- *A migráns munkaerőpiac kínálata:* a Magyarországon megjelenő migráns népesség szerkezete, továbbá annak tisztázása, hogy primer gazdasági előnyserzés vagy egyéb okok miatt élnek-e itt, változott-e a két évtized során ez a helyzet.
- *A munkaerőpiac kereslete a pótlólagos migráns munkaerő iránt:* a hazai munkaerőpiac szerkezete, globális vagy strukturális hiányok és a külföldi munkaerő iránt megfogalmazódó kereslet.
- *A migrációs politika szerepe és hatása:* a migrációs politika céljai és hatásuk a külföldiek foglalkoztatására, a migráns munkaerőpiacra.

¹² Ezt látszanak igazolni a mikrovállalkozások adatai is. A GKM (2007) adatai szerint az egészen kicsi, 0–1 fős vállalkozások között magas a külföldi tulajdon aránya, 2005-ben az összes külföldi tulajdonú vállalkozás 10%-a volt ilyen minivállalkozás, a 2–9 fő közötti méret nagyságban a külföldi vállalkozások szerepe már jóval kisebb. Ezzel a kérdéssel a kutatás külön tanulmányban foglalkozik, itt részletesebben nem vizsgáljuk a vállalkozásokat.

¹³ A munkaerőpiac vizsgálata során az illegálitás és a törvényesség súlyosabb megsértésének kérdéseit, a kriminalitást nem tekintjük idetartozónak.

Definíciós problémák

Nem kerülhetjük meg, hogy a migráns népesség definiálásának visszatérő problémájáról szót ne ejtsünk, ez ugyanis tartalmi kérdéseket is felvet. Ki a migráns, milyen a magyarországi migráció karaktere? Attól függően, miről beszélünk, nagyon eltérő lehet a következtetésünk is. A migráció kvantifikálásához többféle adatforrást használhatunk, ezek mindegyike a főbb kategóriák alapján mást mutat, és mást takar el. A munkaerő-migráció jelentősége is máshogy (vagy egyáltalán nem) jelenik meg az egyes forrásokat vizsgálva.

Az *1. táblázatban* a migráció leírására szokásosan használt adatforrásokat és olyanokat is bemutatunk, amelyek ez ideig rendszerint nem kerültek a migráció leírásának forrásai közé. Az adatforrások nagy része adminisztratív adatgyűjtésből származik, de néhány adatforrás kikérdezésen alapult. A táblázatból a munkaerő-migráció leírására alkalmas adatforrások néhány nagyon fontos sajátossága rajzolódik ki:

- az adatforrások a legális migrációra és állampolgárság szerint definiált migráns népességre adhatók meg minden forrásból, az irreguláris migránsokat az adatok nem tartalmazzák semmilyen formában;
- gazdasági-munkaerőpiaci aktivitásra vonatkozó információt nyújt a munkavállalási engedélyek nyilvántartása, az OEP, az APEH adatbázisa, valamint a népszámlálás és a KSH munkaerő-felmérése;
- az adminisztratív munkaerő-piaci információt tartalmazó adatforrások mindegyike a migránsok egy-egy szűkebb körére vonatkozik;
- a népszámlálás átfogó, de viszonylag elavult adatforrás (2001-es adatok);
- a munkaerő-felmérés a kis elemszámú minta miatt szerény mértékű migráció mellett korlátozottan alkalmazható;
- az adatforrások nagyobb része a munkaerőpiacon megjelenők eltérő részcsoportjait tartalmazza, míg mások az adatforráson kívül maradnak.

1. táblázat: *A migrációra vonatkozó adatok és információk forrásai*

Az adatforrás adattartalma	Tartózkodási engedély*	Népesség-regiszter*	Munkavállalási engedély*	APEH*	Népszámlálás**	KSH munkaerő-felmérés***
Állampolgárság						
Születési hely						
Tartósnan letelepedett						
Cirkuláris migráns						
Napi ingázó						
Gazdasági, munkaerő-piaci aktivitás						
Legálisan tartózkodók						
Irreguláris migránsok						
N, fő	176 580	148 828	38 293	87 077	110 800	

* Adminisztratív adatforrás, ** adatgyűjtés, teljes népesség, *** háztartási felvétel, minta
Megjegyzés: a táblázat tónussal jelölt kockái jelzik, hogy az adott adatforrás nyújt-e információt az egyes kérdésekre. A halvány tónusos kocka azt jelzi, hogy az adatforrásokból csak nagyon kevés információt kaphatunk az adott kérdésre. A létszámadatok a külföldi állampolgárok 2008. január 1-jére érvényes adatai, a népszámlálás 2001-re vonatkozik (a kettős állampolgárságúakkal együtt).

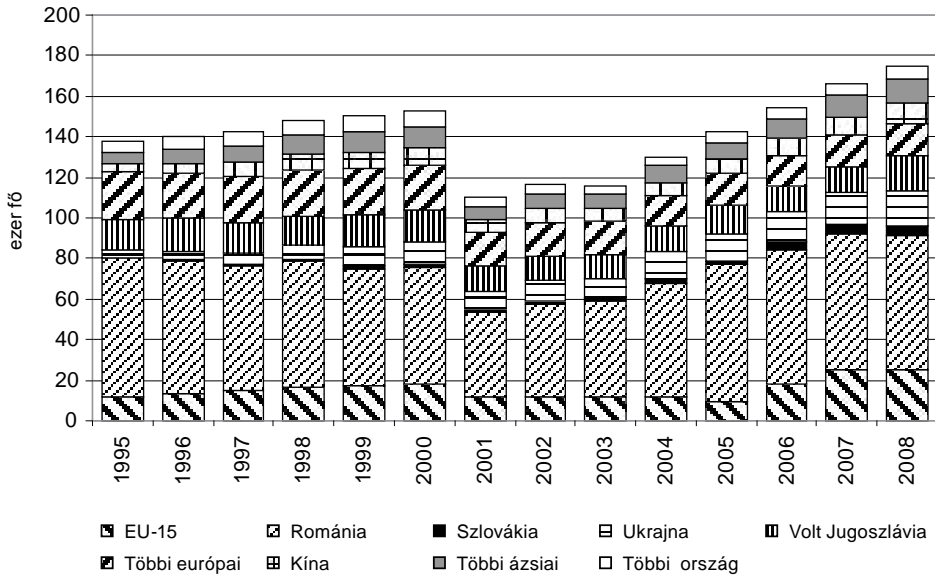
Magyarországon legálisan élő, tartózkodó, dolgozó külföldiek

A migráns népességnek csak egy része jelenik meg a munkaerőpiacon, és mint az előbbi táblázatban láttuk, az egyes adatforrások ezt másképpen mutatják be. A legálisan tartózkodó külföldi népességnek csak a kisebbik fele szereplője a munkaerőpiacnak, a gyerekek, időskorúak, diákok és egyéb inaktívak nem. Utóbbiak eltartottak, nyugdíjasok, ösztöndíjas diákok vagy egyéb forrásból élők.

A külföldi állampolgárok tartózkodásának a hivatalos engedélyezési adatai a migránsok széles körét fedik le, ennek alapján közöl a KSH migrációs statisztikai adatokat. A tartózkodási engedéllyel rendelkezők egy része munkavállalási engedéllyel, mások anélkül is vállalhatnak munkát, de a tartózkodási engedéllyel Magyarországon élők egy része nem szereplője a munkaerőpiacnak, így számukat az adatokból nem lehet kibogozni. A trendeket azonban igen! E szerint a legális migráció folytonosan növekvő Magyarországon, a hazai népesség 1,5–2 százaléka migráns. A bevándorlás fő forrása stabilan a szomszédos országok népessége, meghatározó – és töret-

lennek tűnik – a román állampolgárok folyamatosan növekvő jelenléte, beáramlása (3. ábra). Az összes többi országból származó migrációs hozadék messze elmarad ettől a nagyságrendtől. A legális tartózkodás adatai alapján az arányok módosulása mellett számottevő változás nem látszik, folyamatosan növekvő a bevándorlás Ukrajnából, de más jelentősebb migrációs forrásra nem találtunk

3. ábra: A migráns külföldi állampolgárok száma a főbb küldő országok szerint, 1995–2008 (stock)

Megjegyzés: Az adatok mindig az év elejére vonatkoznak. 2000 és 2001 között adatrevízió történt (az érvénytelen tartózkodási engedélyek kikerültek az adatbázisból).

Forrás: BÁH-adatok alapján, KSH (2006, 2008) adatainak felhasználásával saját szerkesztés.

A migráns bevándorlók egy része állampolgárságot is igényel, így kikerül a külföldi állampolgárok köréből, és a migráns népesség egy másik csoportjában, a külföldön születettek között található meg. Első generációs migránsok azonban ők is, az állampolgárrá válás folyamata – a migrációval együtt – különösen a rendszerváltást követően gyorsult fel. Ebben a folyamatban is meghatározó a román állampolgárok súlya, különösen a rendszerváltás korai éveiben. 1994–2004 között mellettük – kisebb arányban – ukrán, jugoszláv és más állampolgárok is magyar állampolgárokká váltak. Összességében a bevándorló migráns népesség nagyságrendjével esik egybe az új állampolgárok létszáma, ami a népesség másfél százalékos növekedését eredményezte. Az új állampolgárság jelentős számbeli növekedése egy rövid időszak sajátossága volt a kilencvenes évek elején, az új

állampolgárok száma azóta lassuló ütemben növekedett, és összetétele is diverzifikálódott.

A bevándorlók és az új állampolgárok demográfiai összetétele eltér, az előbbieket körében a férfiak aránya valamelyest meghaladja a nőkéét, az utóbbiak között a nők aránya valamivel magasabb. Életkor szerint az eltérés jelentősebb, mindkét csoport átlagéletkora emelkedik: a bevándorlóké a kilencvenes évek eleji 30 év alatti átlagéletkorhoz képest nőtt, azt követően megállt, az átlagos migráns bevándorló 32–33 éves. Az állampolgárságot igénylők életkora folyamatosan emelkedik, a kilencvenes években a 30–35 éves korcsoportba tartozók, a kétezres években a 35–40 év közöttiek a jellemzők. Összességben zömében aktív korú migránsok érkeztek ide és tartózkodnak Magyarországon, akár a tartózkodási és letelepedési engedélyek, akár az állampolgárok összetételét vizsgáljuk, akik itt – aktív korúként – a munkaerőpiacnak is szereplőivé válhattak. Azt tudjuk, hogy első generációs migráns népestről van szó, akik meghatározóan a főváros és agglomerációja környékén élnek. Azt nem tudjuk, hogy ennek a népességnek mekkora része jelenik meg a munkaerőpiacon, lesz munkanélküli, vagy marad inaktív, és mennyire sikeres a munkaerő-piaci beilleszkedése; erről további adatforrásokból kaphatunk választ.

Munkaerő-piaci jelenlét – a népszámlálásban (2001) megjelenő migránsok

A legátfogóbb és a hazai népességgel összehasonlítható adatforrás a népszámlálás, amely 2001. évre vonatkozó keresztmetszetet ad a népességről, és pedig mind az állampolgárság,¹⁴ mind a születés hely¹⁵ szerinti migráns népestről. Előbbi az állampolgárság szerinti migránsok sokaságával eshet egybe, utóbbi a születési hely alapján a már integrálódott korábbi

¹⁴ *Nem magyar állampolgárok a népszámlálásban*, akiknek tényleges lakóhelye vagy állandó lakóhelye az összeírás helyén volt, Magyarország területén három hónapon túl tartózkodó, menekültként elismert és bevándorolt személyek, elismerést kérők, befogadottak, huzamosan vagy ideiglenes tartózkodási engedéllyel rendelkező nem magyar állampolgárok, valamint hontalan személyek. Kivéve: a diplomáciai testületek tagjai és családtagjaik; a külföldi fegyveres erők tagjai; a turizmus (pihenés, kirándulás, vadászat stb.), látogatás, gyógykezelés, üzleti tárgyalás stb. céljából hazánkban tartózkodó személyek. Azokat, akiknek tényleges lakóhelye Magyarországon, állandó lakóhelye pedig külföldön volt, a népszámlálási lakónépességben, míg azokat, akinek állandó lakóhelye Magyarország, de tényleges lakóhelye külföldön volt, a népszámlálási állandó népességben vették számításba.

¹⁵ Születéskori lakóhely: anyja akkori állandó lakóhelyének országa.

migráns majd állampolgárságot kapott népességről is képet adhat, noha elkülöníteni a külföldön születettek más csoportjaitól nem tudjuk őket.

Kik a külföldön születettek? Láttuk, hogy nem elhanyagolható az új állampolgárok száma, ők nyilván megjelennek ebben a csoportban, de mások is. A külföldön születettek nagyobbik fele Romániában született, a többiek közel egyenlő arányban a többi környező országban, a volt Jugoszlávia, Szlovákia, valamint a volt Szovjetunió területén és kisebb részben Németországban (2. táblázat). A világ összes többi országából származók, akik nem a szomszédos országok területén születettek, alig haladják meg a külföldön születettek 10 százalékát, tehát összességében igen homogén a magyarországi népesség. A külföldön születettek kétharmada élt 2001-ben már több mint tíz éve Magyarországon.¹⁶ A Szlovákia területén születettek között a több mint tíz éve Magyarországon élők aránya kiugró (94%), ami arra utal, hogy ez a népesség eltér a többitől, s valójában régebbi időszakra visszanyúló, történeti okai vannak annak, hogy külföldön születettként élnek itt, vagyis nem az utóbbi időkben gyökerező migráns népességről van szó. A többi szomszédos országból származók jelentős része is már tartósan, sokan tíz évnél hosszabb ideje éltek 2001-ben Magyarországon, 20–25 százalék azok aránya, akik a kilencvenes években érkeztek és 5–10 éve már itt élnek, s mindössze alig több mint 10 százalékuk érkezett 5 évnél rövidebb ideje, azaz 1995 után.

2. táblázat: A külföldön született 15 évnél idősebb népesség megoszlása a születési hely országa és a magyarországi tartózkodás ideje szerint, 2001

A születési hely országa	0–5 éve	5–10 éve	10+ éve	Együtt	
	%			ezer fő	%
Románia	13,1	26,0	60,9	75	52,9
Volt Jugoszlávia országai	13,3	20,9	65,8	15	10,8
Szlovákia	4,0	2,5	93,5	14	10,0
Volt Szovjetunió országai	16,4	28,8	54,8	13	9,5
Németország	9,9	7,1	83,1	5	3,9
<i>Összes külföldön született</i>	<i>12,7</i>	<i>21,1</i>	<i>66,2</i>	<i>141</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Népszámlálás 2001 adatai alapján saját számítások;
az adatok forrása: OECD (2008).

¹⁶ Azt sajnos a jelenlegi adatokból nem tudjuk, hogy aki 10 évnél hosszabb ideje él Magyarországon, az mondjuk 11 vagy 30 éve él-e itt. Arra tehát egyértelmű választ nem tudunk adni, mekkora a rendszerváltást közvetlenül megelőző, illetve azt követő bevándorlók aránya 2001-ben, csak következtetésekkel élhetünk. Ilyen természetű adatokat a kutatás lezárását megelőzően remélünk a KSH-tól.

A külföldön született népesség foglalkoztatási összképe alapján (3. táblázat) a szlovákiai születésűek – különösen a nők – foglalkoztatási rátája alacsony (sok az idősebb inaktív), s hasonló a volt Jugoszláviából származó nők aránya is. A többi csoport azonban hasonló a hazaihoz, kivéve a Romániából származókat, valamint a németeket, az ő foglalkoztatási rátájuk magas, messze meghaladja a hazai foglalkoztatás szintjét, különösen a romániai férfiak és a német nők esetében.

3. táblázat: A külföldön született 15–64 éves népesség foglalkoztatási rátája a születési hely országa szerint (%)

A születési hely országa	Foglalkoztatási ráta		
	Férfi	Nő	Együtt
Szlovákia	47,9	34,5	40,0
Volt Jugoszlávia	58,2	35,6	47,5
Volt Szovjetunió	58,9	47,7	51,8
Németország	60,9	52,3	55,7
Románia	67,2	50,2	58,2
<i>Összes külföldön született</i>	<i>63,3</i>	<i>46,9</i>	<i>54,6</i>
<i>Összes Magyarországon született</i>	<i>58,6</i>	<i>47,6</i>	<i>53,0</i>
<i>Mindösszesen</i>	<i>58,8</i>	<i>47,5</i>	<i>53,0</i>

Forrás: Népszámlálás 2001 adatai alapján saját számítások; az adatok forrása: OECD (2008).

A születési hely alapján definiált migráns népességnél szűkebb a nem magyar állampolgárságúak csoportja.¹⁷ A népszámlálás szerinti *külföldi állampolgárságú* népesség több mint 40 százaléka foglalkoztatott (a teljes népességhez képest), a hazai népesség esetében az arány mindössze 36 százalék. A munkanélküliek aránya viszont elmarad a hazai népességétől. Összességében ez a migráns csoport határozottan aktív munkavállaló csoportnak tűnik. (A kettős állampolgárságú népesség létszáma kicsi, karaktere nagyon eltérő, lásd 4. táblázat).

A hazánkban élő külföldi állampolgárok foglalkoztatottsága határozottan magasabb a hazaiakénál, különösen a román, ázsiai és szlovák állampolgárok esetében. A munkanélküliségi adatok nem térnek el szembeszökően a hazai adatoktól, de semmiképp nem haladják meg azokat. Ugyanakkor a vizsgált migráns csoportok nagy részének az aránya nagyon

¹⁷ Ez a népesség egybeesik nagyjából a tartózkodási engedélyezés alapján számított migráns népességgel. A származási országok szerinti arányok és létszámok egybeesése alapján azt gondoljuk, a két népesség közel ugyanaz (Hárs és Sik, 2009).

alacsony a teljes külföldi népességen belül. 2001-ben a meghatározó többséget román állampolgárok, ázsiaiak, az EU-15 polgárai és egyéb európaiak tették ki.

4. táblázat: *A hazai és a külföldi állampolgárságú népesség megoszlása a munkaerő-piaci pozíció szerint, 2001 (%)*

Munkaerő-piaci pozíció	Teljes népesség	Magyar	Kettős	Külföldi	Külföldi és kettős
	állampolgárok				
Foglalkoztatott	36,1	36,1	35,7	43,4	42,2
Munkanélküli	4,1	4,1	2,6	3,8	3,6
Inaktív kereső	32,5	32,5	26,9	18,9	20,2
Eltartott	27,3	27,2	34,8	33,9	34,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N, ezer fő</i>	10 198,3	10 087,5	17,6	93,2	110,8

Forrás: Népszámlálás 2001, www.ksh.hu

A népszámlálás adatai alapján a külföldi állampolgárságú népesség szakképzett, messze a hazai népesség átlagát meghaladó arányban, s különösen magas ez az arány a kettős állampolgárságúak egyébként kis létszámú csoportjában. Hasonló a kép a külföldön születettek esetében is, köztük a magasan kvalifikáltak aránya 32 százalék a hazaiak 20 százalékos arányával szemben.

A külföldiek aránya magas a szolgáltatásokban, messze meghaladva a hazaiak arányát (5. táblázat). A mezőgazdaságban, az iparban és az építőiparban végzett munkák aránya viszont – a census adatai alapján – elmarad a hazai népességétől.

A népszámlálás körébe került migráns népesség tehát mind az állampolgárság, mind a születési hely szerint viszonylag kvalifikált és kedvező munkaerő-piaci pozíciójú csoportot takar.¹⁸

¹⁸ Szerkezetük alapján hasonlít a letelepedett népességhez a népszámlálás külföldi állampolgárságú népessége, és csak feltételezhetjük, hogy a képzettségük alapján is hasonló képet láthatnánk. Sajnos a képzettségre vonatkozó megoszlások a migrációs tartózkodók adatai alapján az adatrevíziót követő években nem megbízhatóak, nagyon magas, 30–50% a nem ismertek aránya. A revíziót megelőzően a szerkezetet a hibás adatok magyarázhatják félre. Tóth és Gödri (2005) elemzése azonban megerősíti a feltételezésünket: panelvizsgálatuk a bevándorlási engedéllyel rendelkezőket vizsgálja, konkrét időpillanatban – a népszámlálás évében –, és viszonylag kvalifikált népességként írják le azt.

5. táblázat: *A hazai és külföldi népesség megoszlása főbb foglalkozási csoportok szerint (%)*

Foglalkozási csoport	Magyar	Nem magyar	Kettős	Nem magyar és kettős	Külföldi állampolgárok népességbeli aránya
	állampolgárok aránya				
Vezető, értelmiségi	20,4	26,5	38,2	28,1	1,8
Egyéb szellemi	20,4	15,7	21,3	16,5	1,0
Szolgáltatásban foglalkoztatott	15,7	22,0	15,5	21,1	1,7
Mezőgazdasági	3,1	2,5	1,8	2,4	1,0
Ipari, építőipari	31,5	26,6	18,6	25,5	1,0
Egyéb	8,9	6,7	4,6	6,4	0,9
Összes foglalkoztatott	100,0	100,0	100,0	100,0	1,3

Forrás: Népszámlálás 2001, www.ksh.hu

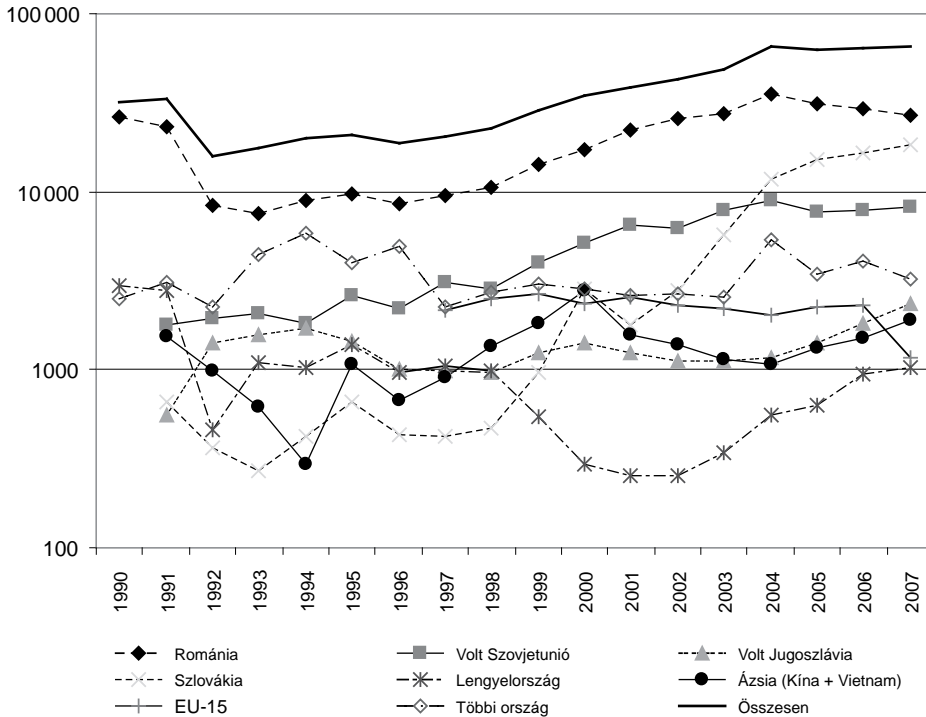
Migráció a munkavállalási engedélyek alapján

Eltérő a migráns népesség a munkavállalási engedéllyel munkát vállalkozókat vizsgálva. A külföldi állampolgárok egy részének van csak szüksége munkavállalási engedélyre, felmentések sora, a hosszan tartózkodók automatikus munkavállalási jogosultsága könnyítette a munkavállalást. Az Európai Unióhoz csatlakozást követően további szabadságokkal egészültek ki a hazai munkaerőpiacon munkát vállaló külföldiek lehetőségei.¹⁹ A munkavállalási engedélyezés a munkaerőpiac kereslete és a migráns munkaerő-kínálat összehangolásának az eszköze, olyan szabályozás, ami-

¹⁹ 2004. május 1-jét követően a magyarok számára a munkavállalás – elvben – szabad az EU országaiban, kivéve azokat az országokat, ahol ezt elhalasztva az új tagországokból érkezők, így a magyar munkaerő előtt átmeneti korlátozásokat tartottak fenn, amire a magyar kormány hasonló intézkedésekkel válaszolt. Az EU-15 országok polgárai tehát a csatlakozást követően nem jelennek meg a statisztikákban, eltekintve a viszonyossággal munkavállalási engedélyezésre kötelezett országok polgáraitól. A velünk együtt csatlakozott új EU-8 ország polgárai azonban a munkavállaláskor regisztrálni kötelesek. A regisztráció elmulasztásának azonban nincsen következménye. A nagy foglalkoztatók többnyire betartják a szabályokat, a kisvállalkozások viszont igyekeznek elkerülni, ezért a regisztráció alapján szisztematikus hibát rejtő következtetéseket fogalmazhatunk meg az uniós polgárok magyarországi foglalkoztatásáról. Az ún. zöldkártyával azok vállalhatnak munkát, akik több mint egy éve az EU területén dolgoznak, és nem uniós polgárok. Az idősor tehát a három nyilvántartás összegződéséből adódik, és így a korábbi trendek – kritikával vizsgálva és bizonytalanul – nyomon követhetők maradtak.

vel - elvben - a hazai munkaerőpiac igényei szerint lehetséges a migráns munkavállalók szelektálása. Ezért a munkaerő-migráció vizsgálatában az engedélyezésnek kitüntetett szerepe van. A munkavállalási engedélyek számának alakulását mutatja a 4. ábra.

4. ábra: A munkavállalási engedélyek száma a főbb küldő országok szerint, 1990–2007*

* 2004 után engedélyek + zöldkártya + regisztráció együtt.

Megjegyzés: Az ábra jobb áttekinthetősége végett logaritmikus skálát használtunk.

Forrás: munkavállalási engedélyek statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

A kilencvenes évek elején - a hirtelen támadt és jelentős mértékű bevándorlással összhangban - magas volt a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak száma is, majd a munkaerő-migráció legális formája megállapodni látszott: átlagosan évi 20 ezer engedélyt adtak ki, ami a munkaerőforrás fél százalékáa volt. A kép az ezredfordulóig nem sokat változott, azt követően azonban a munkavállalási engedéllyel Magyarországon dolgozók száma folyamatosan növekedett.²⁰ Magyarország EU-csatlakozásával

²⁰ A munkavállalási engedélyek maximum egy évre szólnak, a hosszabbítások új engedélyként jelennek meg a statisztikában.

az engedélyezés rendje megváltozott.²¹ Ez a statisztikákban is megmutatkozott, de 2004-ig az engedélyezési statisztikából származó adatok a tendenciát jól mutatták. Azt követően a munkavállalási engedélyezés adatforrásának az információi bizonytalanabbak, s csak a továbbra is engedélyköteles harmadik országok polgárainak a munkavállalását írják le megbízhatóan. Magyarország uniós csatlakozása majd a következő bővítés után, amikor a legnagyobb küldő ország, Románia is az unió tagja lett, a folyamatok egymást erősítve azt mutatták, hogy a román állampolgárok Magyarországra irányuló munkaerő-migrációja csökkent. Valójában a munkavállalási engedélyek számával (és a regisztrációkkal) mérhető migráció esett vissza, pontosabban a növekedés megtorpanni látszott. A munkavállalási engedélyek statisztikájából arra nem kaphatunk választ, hogy valóban csökkent-e Magyarország migrációs vonzereje, amit a gazdasági helyzet romlásával és a legjelentősebb küldő régiókhöz mért, relatíve kedvezőbb gazdasági pozíció elvesztésével magyaráztak a munkavállalási adatok alakulását látva a sajtóban és a politikusi megszólalásokban. Tudjuk, hogy a kibocsátó régiók számára megnyíló új munkaerőpiacok lehetősége alternatívát jelentett a Magyarországra irányuló migráció mellett a potenciális migránsok egy részének, de a magyarországi migráció ösztönzői is megmaradtak, annak visszaesése az adatokkal semmiképpen nem magyarázható.²²

A kilencvenes évek elején a munkavállalási engedélyek zömét a Romániából érkező munkavállalók kapták. A munkavállalási engedély a belépés és letelepedés eszköze volt ebben az időben, a munkavállalás tehát jórészt a hazai munkaerőpiacon maradással és egyéb formákban – letelepedési engedély, állampolgárság megszerzése – folytatódott. Ezt a kezdeti időszakot a munkavállalási engedéllyel történő foglalkoztatás radikális visszaesése követte, miközben a munkavállalás származási országok szerinti összetétele nem sokat változott, az engedélyeket mintegy felerészben a határon túli magyarsághoz tartozó román állampolgárok kapták. Az ezredfordulót követően emellett a szintén részben határon túli magyar etnikumú ukrán állampolgárok (exszovjet kategóriába rejtett) csoportja majd a szlovákiai munkavállalók (szintén határon túli magyarok) munkavállalása volt számottevőbb.

A létszám növekedése mellett a munkavállalási engedéllyel végzett tevékenységek szerkezete is átalakult. A kilencvenes években folyamatosan nőtt a feldolgozóiparban és az építőiparban, valamint a kereskedelem és

²¹ Az uniós polgárok számára a munkavállalás engedélyezésére nincs szükség, de az új EU-tagországok polgárainak a foglalkoztatását a munkáltatóiknak regisztráltatniuk kell. Ennek a regisztrációnak az elmulasztása azonban nem jár szankcióval, ami a számbavétel megbízhatóságát jelentősen rontja.

²² Vö. Bodó (2006); lásd még Ciobanu tanulmányát ebben a kötetben.

vendéglátás területén kiadott engedélyek aránya, miközben visszaszorult a kilencvenes években a munkavállalási engedélyek tekintélyes részét kitevő oktatási, kulturális, egészségügyi tevékenységek szerepe. Az utóbbi ágazatokba tartozó munkahelyek ma már nem engedélykötelesek, vagy nem ilyen formában töltik be ezeket, esetleg a munkavállalók számára szűnt meg az engedélykötelezettség. Az ezredfordulót követően a feldolgozóiparban végzett munkák súlya folyamatosan növekedett, nem növekedett viszont a munkavállalási engedéllyel végzett munkák szerepe az építőiparban és a kereskedelem-vendéglátás ágazatban, ami a relatív szerepük (részarányuk) visszaesését jelzi a (legális) migráns munkaerőpiacon. A mezőgazdaságban végzett legális migráns munka aránya változatlanul szerény, hasonlóan a többi - eddig nem említett - ágazathoz, a vendégmunka a bányászatban visszaszorult, míg az eddigiektől eltérő munkaerő-piaci szegmenst jelentő pénzügyek területén a legutóbbi időben határozottan növekedni látszik.

A munkavállalási engedélyesek nagy részének az iskolázottsága alacsony, az engedéllyel dolgozók fele legfeljebb általános iskolai végzettségű, ami a képzetlenebb román és ukrán migránsok nagy súlyából adódik. Az EU-15 régi tagországaiából származók ugyanakkor kvalifikáltak, kétharmaduk felsőfokú végzettségű, a többiek középiskolát végeztek. A szlovák vendégmunkások nagyobb arányban szakképzettek, hasonlóan a lengyelekhez. Az ázsiai migránsok jelentős része szakmunkás, egy részüknek felsőfokú végzettsége is van, de e téren az egyes ázsiai országokból érkezők között jelentős a különbség. Összességében küldő országonként nagyon eltérő, nem nagyon kvalifikált a munkavállalási engedélyes migráns népesség (6. táblázat).

6. táblázat: A munkavállalási engedélyek megoszlása a főbb kibocsátó országokból származók iskolai végzettsége szerint, 2003 (%)

Kibocsátó ország	8 általános vagy kevesebb	Szakiskola, szakmunkás-képző	Gimnázium, technikum, szakközépiskola	Főiskola, egyetem	Ismeretlen	Összesen	N
EU-15	3,5	8,5	20,1	67,4	0,6	100,0	2 200
Románia	64,9	19,0	9,9	4,7	1,5	100,0	27 609
Jugoszlávia	25,2	21,3	23,4	18,8	11,3	100,0	937
Ukrajna	66,3	16,9	11,4	5,3	0,2	100,0	7 621
Szlovákia	38,7	28,1	26,4	6,8	0,0	100,0	5 686
Lengyelország	20,6	43,9	15,1	20,1	0,3	100,0	344
Ázsia	21,9	41,9	12,8	23,0	0,4	100,0	2 667
Együtt	54,1	20,7	13,2	10,9	1,2	100,0	48 651

Forrás: munkavállalási engedélyek statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

Az egyes régiókból, országokból származó migránsok a magyar munkaerőpiac meghatározott szegmenseiben találnak munkát, ezzel a magyarországi migráns (munkavállalási engedélyes legális) munkapiac elég pontosan leírható. Az alacsony iskolai végzettségű migránsok zömét alacsony státuszú segéd- és betanított munkák felé terelik. A 2007. végén kiadott munkavállalási engedélyek 42 százaléka szakképzettséget nem igénylő – zömében nem mezőgazdasági – segédmunkákra szőtt (7. táblázat).

7. táblázat: A munkavállalási engedélyek megoszlása a foglalkozási csoportokban a főbb kibocsátó országokból származók szerint,* 2007 (%)

Állampolgárság	Foglalkozási FEOR-csoportok** szerinti megoszlás										A fontos csoportok részaránya	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Összesen		
										%		fő
Szlovák	0,6	2,0	4,1	1,1	2,1	0,8	11,5	62,0	15,8	100,0	17 690	34,4
Román ^a	0,2	2,4	3,7	1,2	3,5	1,1	6,9	4,2	76,8	100,0	14 602	28,4
Román ^b	0,5	4,2	3,5	1,0	6,7	2,9	13,9	8,0	59,3	100,0	1 650	3,2
Ukrán	0,8	2,2	3,0	1,0	1,8	0,9	6,9	3,0	80,3	100,0	6 692	13,0
Szerb	1,7	7,0	11,1	2,2	2,8	0,1	19,5	22,9	32,6	100,0	1 549	3,0
Kínai	2,9	2,0	4,7	0,9	75,6	0,0	4,2	0,0	9,7	100,0	1 412	2,7
<i>Kiemelték együtt</i>											43 595	84,7
<i>Összes engedélyes</i>	2,5	4,8	5,8	1,7	6,6	0,9	10,2	25,3	42,2	100,0	51 475	100,0

* Regisztrációval együtt (az egy évnél régebben az országban élő, zöldkártya alapján foglalkoztatottak foglalkozási megoszlása nem ismert).

** FEOR-kódok: 1 Törvényhozók, igazgatási, érdek-képviselési vezetők, gazdasági vezetők; 2 Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások; 3 Egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások; 4 Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások; 5 Szolgáltatási jellegű foglalkozások; 6 Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások; 7 Ipari és építőipari foglalkozások; 8 Gépkézelők, összeszerelők, járművezetők; 9 Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások.

^a Románia EU-csatlakozása utáni engedélyes;

^b Románia EU-csatlakozása előtti engedélyes, regisztrációval együtt (az egy évnél régebben az országban élő, zöldkártya alapján foglalkoztatottak foglalkozási megoszlása nem ismert).

Forrás: munkavállalási engedélyes statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

A román állampolgároknak kiadott engedélyes több mint háromnegyede (a régebbi, EU-csatlakozás előtti áthúzódó engedélyeseknek is 60%-a), az ukránoknak kiadottak négyötöde szőtt ilyen segédmunkára. A munkavállalási engedélyes másodsorban gépkézelő és összeszerelő ipari betanított munkákra vonatkoznak, a szlovák állampolgároknak adott munkavállalási engedélyes közel kétharmada ilyen gépkézelő, összeszerelő betanított munkára vonatkozik, 16 százalékkuk segédmunkát végez. Az ipari és építő-

ipari foglalkozások aránya a munkavállalási engedélyek között 10 százaléknál magasabb, leginkább román, szerb, szlovák állampolgárságú munkások végeznek ilyen munkákat. Végül a kereskedelem és szolgáltatás területén dolgozik a kínaiak háromnegyede.

A munkaerő-migráció alternatív adatforrások alapján – az OEP nyilvántartása

A munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak arányának a visszaszorulásával olyan más, újabb adatforrások migrációs statisztikai hasznosítása kerül előtérbe, amelyeket nem érintenek a munkavállalás szabályozásában végbement alapvető változások, és általánosabb szempontok szerint tartják számon a külföldiek munkavállalását, gazdasági aktivitásukat. Így a társadalombiztosítási regiszter sok országban a külföldiek foglalkoztatásáról adott statisztikák fő forrása.²³ A társadalombiztosítási (OEP) nyilvántartás nem része a magyar migrációs statisztikának, de átfogó adatokkal szolgálhat a Magyarországon biztosítási jogviszonnyal rendelkező külföldi állampolgárokról, ezért – talán első kísérletként – ilyen adatokkal is vizsgáljuk a magyarországi migrációt.²⁴

Az OEP-adatok szerint a külföldiek 62 százaléka foglalkoztatott, és további 12 százalék egyéni vállalkozó, ami messze meghaladja a hazai népesség hasonló arányát (annak közel kétszerese), és értelemszerűen lényegesen alacsonyabb a nyugdíjasok aránya. Alacsonyabb a munkanélküliek aránya a külföldiek között, kevesebb a diák és a kiskorú is. Összevetve az Európai Unió (pontosabban az EGT) és a harmadik országok polgárainak tevékenységét tükröző számokat (8. táblázat), karakteres különbségek adódnak: a magyarországi migráns népesség egésze döntően aktív, ezen belül a harmadik országbeliek nagyobbik fele foglalkoztatott, további közel ötödük vállalkozó, azaz együttesen a harmadik országbeli külföldiek több mint 70 százaléka aktív. Ugyanez az arány az uniós polgárok esetében valamivel még magasabb (s itt hangsúlyoznunk kell, hogy a 2009. évi adatokban már az unió bővítése után a romániai állampolgárok is itt jelennek meg), ők inkább foglalkoztatottak és kevésbé vállalkozók.

²³ Az *OECD Migration Outlook 2009* statisztikai áttekintése alapján az országok mindegyike számára gondot okoz a migránsok gazdasági tevékenységének a nyomon követése, és a munkavállalási engedélyezés alapján készített statisztikák elégtelensége következtében térnek át többek között a társadalombiztosítási regiszter alkalmazására.

²⁴ A nyilvántartásban külföldinek az számít, akinek nincsen magyar állampolgársága. A kettős állampolgárságúak az OEP nyilvántartásában magyar állampolgárként szerepelnek.

8. táblázat: A külföldiek száma (fő) és megoszlása (%) gazdasági státuszuk szerint az OEP-adatok alapján, 2009*

Gazdasági státusz	Összes magyar és külföldi	Ebből magyar (számított különbség)	Összes külföldi (EGT + harmadik országbeli)	Ebből	
				EGT összes	Harmadik országbeli
A külföldiek száma, fő					
Foglalkoztatottak	3 182 552	3 108 872	73 680	52 031	21 316
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	604 263	589 650	14 613	8 047	7 339
Munkanélküli-ellátások	367 252	364 981	2 271	1 616	534
Egyéb ellátottak	634 291	629 252	5 039	2 802	2 021
Tanulók, hallgatók	438 977	436 810	2 167	960	1 183
Nyugdíjasok	2 581 169	2 573 329	7 840	5 213	2 580
Kiskortúak	1 838 886	1 826 286	12 600	7 524	5 193
<i>Összesen</i>	<i>9 647 390</i>	<i>9 529 180</i>	<i>118 210</i>	<i>78 193</i>	<i>40 166</i>
A külföldiek megoszlása, %					
Foglalkoztatottak	33,0	32,6	62,3	66,5	53,1
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	6,3	6,2	12,4	10,3	18,3
<i>Együtt</i>	<i>39,3</i>	<i>38,8</i>	<i>74,7</i>	<i>76,8</i>	<i>71,4</i>
<i>Vállalkozók aránya az aktívakból</i>	<i>16,0</i>	<i>15,9</i>	<i>16,6</i>	<i>13,4</i>	<i>25,6</i>
Munkanélküli-ellátások	3,8	3,8	1,9	2,1	1,3
Egyéb ellátottak	6,6	6,6	4,3	3,6	5,0
Tanulók, hallgatók	4,6	4,6	1,8	1,2	2,9
Nyugdíjasok	26,7	27,0	6,6	6,7	6,4
Kiskortúak	19,0	19,2	10,7	9,6	12,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Az adatok 2009. augusztus és október közötti, a lehívás napján érvényes OEP-adatbázis szerinti adatok. Az adatbázis az aktuális napon érvényes adatokat képes szolgáltatni.

Forrás: OEP-adatok alapján saját szerkesztés (gazdasági státusz a jogcímeik alapján).

A hazai népességen belül – természetesen – lényegesen magasabb a nyugdíjasok és a gyerekek aránya is, a külföldiek között a gyerekek aránya fele a hazai népességen belülinek, a harmadik országbeliek között több a gyerek, mint a többi külföldiek körében. Ez valójában igazi migráns népességre jellemző arány. A munkanélküliségi ellátásban részesülők aránya alacsony, az adatok azonban a szabályozás hatását tükrözik, és semmit nem

árulnak el a migránsok munkaerő-piaci helyzetéről.²⁵ Figyelemre méltó azonban, hogy az egyéb ellátottak aránya nem tér el a hazai és a migráns, különösen a harmadik országból származó migráns népességben. (Ez érthető is, hiszen a jogcím magában foglalja a pénzbeli ellátásokat – gyesy, gyet, ápolási díj, szociális ellátás –, a szociális intézményben elhelyezettek és a fogva tartottak egyéb ellátásait.)

Külön megvizsgáltuk, milyen migráns csoport rajzolódik ki az OEP statisztikái alapján az EU-n kívülről érkezőkről. Az OEP állományában található, Magyarországon tehát társadalombiztosítással rendelkező harmadik országbeliek (nem kettős állampolgárok) egyharmada ukrán, további egyharmaduk négy országból – Szerbia, Oroszország, Kína és Vietnam – érkezett (9. táblázat).²⁶

Magasabb az aktivitás a vizsgált csoportok mindegyikében, mint a hazai népesség körében, de nem egységesek a csoportok. Az aktivitást jelentősen befolyásolja a nyugdíjasok és a gyerekek aránya. A vietnamiak között különösen sok a gyerek, a kínaiak körében is jóval meghaladja az átlagot. A szomszédos Ukrajna és Szerbia polgárai inkább felnőttek. Idősek csak az ukrán és az orosz migránsok között vannak. Utóbbiak aránya nagyon magas, ez befolyásolja az oroszok aktivitási arányát is, míg a szerbek aktivitása különösen magas. A munkanélküli-ellátások aránya a szabályozás következtében alacsony (mint már említettük, harmadik országbeliek nem jogosultak munkanélküli-segélyre), de az egyéb ellátások aránya elég magas. Érdekes kivételt jelez a kínaiak helyzete, akik nem akarnak talán ilyen szolgáltatásokat igénybe venni. A tanulók aránya is a kínaiak körében a legalacsonyabb – ami arra utalhat, hogy a kínai kolónia a gyerekeit külföldre küldi; ezt survey- és kvalitatív kutatások is igazoltak.²⁷

²⁵ Magyarországon a munkavállalási engedélyre kötelezett (harmadik országbeli) külföldi állampolgárok nem jogosultak munkanélküliségi ellátásra; aki elveszti a munkáját, az egyben a magyarországi munkavállalási engedélyt és tartózkodási jogcímét is elveszti. Azt adatok hiányában nem tudjuk, hogy az EU bővítése óta uniós polgárként – tehát munkavállalási engedélyezési kötelezettség nélkül – Magyarországon élők munkaerő-piaci pozíciója hogyan alakult, hiszen ők valójában lehetnének munkanélküliek is. Ebben a csoportnak azonban jellemzően alacsony a munkanélküliség.

²⁶ Az OEP adatkérési rendszerének nehézsége és ennek megfelelő költségvonzata az állampolgárság szerinti adatkérést korlátozta; ennek elemzésére későbbi kutatások vállalkozhatnak majd.

²⁷ Lásd Nyíri tanulmányát kötetünkben.

9. táblázat: *Harmadik országokból származó migránsok száma (fő) és megoszlása (%) gazdasági státuszuk szerint az OEP-adatok alapján, 2009*

Gazdasági státusz	Harmadik országok	Ukrán	Szerb	Orosz	Kínai	Vietnami	Többi harmadik ország*
A migránsok száma, fő							
Foglalkoztatottak	21 316	7 957	1 514	755	3 575	779	6 736
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	7 339	1 229	256	443	2 017	679	2 715
Munkanélküli-ellátások	534	235	24	33	10	2	230
Egyéb ellátottak	2 021	731	67	102	126	95	900
Tanulók, hallgatók	1 183	364	132	92	38	67	490
Nyugdíjasok	2 580	1 837	7	349	4	3	380
Kiskortúak	5 193	1 224	181	271	1 296	525	1 696
<i>Összesen</i>	<i>40 166</i>	<i>13 577</i>	<i>2 181</i>	<i>2 045</i>	<i>7 066</i>	<i>2 150</i>	<i>13 147</i>
<i>Megoszlás, %</i>	<i>100</i>	<i>33,8</i>	<i>5,4</i>	<i>5,1</i>	<i>17,6</i>	<i>5,4</i>	<i>32,7</i>
A migránsok megoszlása, %							
Foglalkoztatottak	53,1	58,6	69,4	36,9	50,6	36,2	51,2
Vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	18,3	9,1	11,8	21,7	28,5	31,6	20,7
<i>Együtt</i>	<i>71,4</i>	<i>67,7</i>	<i>81,2</i>	<i>58,6</i>	<i>79,1</i>	<i>67,8</i>	<i>71,9</i>
<i>Vállalkozók aránya az aktívakból</i>	<i>13,4</i>	<i>14,5</i>	<i>37,0</i>	<i>36,1</i>	<i>46,6</i>	<i>28,7</i>	<i>13,4</i>
Munkanélküli-ellátások	1,3	1,7	1,1	1,6	0,1	0,1	1,7
Egyéb ellátottak	5,0	5,4	3,1	5,0	1,8	4,4	6,8
Tanulók, hallgatók	2,9	2,7	6,1	4,5	0,5	3,1	3,7
Nyugdíjasok	6,5	13,5	0,3	17,1	0,1	0,1	2,9
Kiskortúak	12,9	9,0	8,3	13,3	18,3	24,4	12,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A különbség az összesen és a legnagyobb migráns kibocsátó országok adatainak a különbségeként számítva.

Forrás: OEP-adatok alapján saját számítás.

A KSH munkaerő-felmérésében megjelenő migráns népesség

A munkaerő-migráció fontos adatforrása lehet a survey alapú munkaerő-felmérés, amely részletes elemi adatokat foglal magában a munkaerőpiac szereplőiről és az inaktív népességről is. Elméletileg vizsgálható tehát a migránsok szerepe és helyzete a munkaerő-felmérés adataival, elterjedt és fontos

adatforrás azokban az országokban, ahol a migránsok aránya magas, így a munkaerő-felmérésben számottevő sokaságként jelenik meg, és az európai migrációs összehasonlításokban is fontos elemzési forrás. A munkaerő-felmérést nem alkalmazták a korábbiakban a hazai migráció vizsgálatára; ennek oka talán az is, hogy a reprezentatív mintában kicsi a migránsok aránya, amit tovább gyengít az egyes migráns csoportok rejtőzködő attitűdje és magas arányú válaszmegtagadása.²⁸ Mégis kísérletet teszünk a munkaerő-felmérés adatainak a hasznosítására. Ehhez a negyedéves adatokból összevont paneladatokat alapján a munkaerő-migrációra vonatkozó néhány számítást végeztünk, ami tovább árnyalta a hazai migráns munkaerőpiac leírását.²⁹ A munkaerő-felmérés is lehetővé teszi az állampolgárság és a születési hely szerinti megkülönböztetést, és azt látjuk, hogy a munkaerő-felmérés alapján hasonló kép rajzolódik ki, mint a 2001. évi keresztmetszeti eredményeket nyújtó népszámlálásból.

A munkaerő-felmérés alapján lehetővé válik a migránsok munkaerőpiaci helyzetének a vizsgálata, amire az adminisztratív adatforrások nem adnak lehetőséget. A 2001. évi népszámlálás ugyan tartalmaz a munkaerőpiacra vonatkozó adatokat, de az egy adott év keresztmetszetét tükrözte. Így az összevont paneladatokat alapján elvégezhető számításokkal a korábbiaknál részletesebb munkaerőpiaci adatokat kaptunk. A kicsi elemszám az időbeni változás vizsgálatát sajnos nem tette lehetővé. A külföldön születettek között magasabbnak bizonyult az inaktív aránya és alacsonyabbnak a foglalkoztatottaké, mint az állampolgárság szerint vizsgált migránsok körében, de jelentős az egyes migráns csoportok között a különbség (*10. táblázat*). Kiugróan a legmagasabb a kínaiak aktivitása, de magas a román és a német migránsok munkaerőpiaci aktivitása is. A Szlovákiában és a volt Jugoszláviában születettek foglalkoztatási rátája különösen alacsony (mint láttuk a népszámlálásban, ez idősebb népességet is takar). Az aktív korúakat vizsgálva azt is láthatjuk azonban, hogy a szlovák és az ukrán állampolgárságú migránsok munkaerőpiaci helyzete összességében nem kedvező,

²⁸ Nemzetközi statisztikai vizsgálatok ugyan áttekintették a KSH munkaerő-felmérés migrációs adatainak a tartalmát és alkalmazhatóságát az Eurostat adatszolgáltatásában, az adatok azonban csak nagyon összevont csoportokban alkalmasak megbízható elemszám alapján elvégzett elemzésekre.

²⁹ Az alacsony mintaelemszámra való tekintettel az 1977–2005. évi munkaerő-felmérés részletes adatait összevontuk, s abból panelt képeztünk. Az így képzett mintába már elemezhető számú migráns került. Elemzésünk így az 1977–2005 közötti időszakra átlagosan érvényes. 2006 óta a munkaerő-felmérés már nem tartalmaz adatokat a migránsok származási országa szerint, csak EU-polgár és nem EU-állampolgár megkülönböztetést tesznek, az európai ajánlásoknak megfelelően. Ez az elemzést olyan mértékben szűkíti, hogy a jelenlegi számításokban nem is közzöljük. A paneladatokat összeállítását és a számolásokat Bálint Mónika végezte.

magas körökben a munkanélküliség és alacsony a foglalkoztatottság. Az állampolgárság szerint vizsgált többi migráns csoport munkaerő-piaci helyzete kedvezőbb a hazaiakénál.³⁰

10. táblázat: *A külföldön születettek, illetve a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci pozíciója a 15–64 éves népességben, 1997–2005 (%)*

Születési ország, állampolgárság	Foglalkoztatási ráta	Munkanélküliségi ráta	Inaktivitási arány	Arány a teljes migráns népességben
Külföldön született népesség				
Románia	57,1	6,8	38,7	54,3
Németország	59,0	6,1	37,1	4,3
Ukrajna	52,7	6,7	43,5	8,4
Volt Jugoszlávia	43,3	4,1	54,9	8,0
Szlovákia	35,0	7,0	62,4	7,1
Kína	82,4	0,0	17,6	0,5
<i>Összes külföldön született</i>	<i>54,1</i>	<i>6,1</i>	<i>42,4</i>	<i>100,0</i>
<i>Magyarországon született</i>	<i>53,1</i>	<i>7,4</i>	<i>42,7</i>	
Külföldi állampolgárok				
Román	58,0	7,1	37,6	46,2
Német	58,5	6,1	37,7	7,1
Ukrán	45,9	11,7	48,0	11,0
Volt jugoszláv/szerb	53,2	6,3	43,2	6,6
Szlovák	51,6	10,3	42,5	4,6
Kínai	72,0	0,0	28,0	1,2
<i>Összes külföldi állampolgár</i>	<i>56,5</i>	<i>6,8</i>	<i>39,4</i>	<i>100,0</i>
<i>Magyar állampolgár</i>	<i>53,1</i>	<i>7,3</i>	<i>42,7</i>	

Forrás: KSH munkaerő-felmérés, saját panelszámítások, 1997–2005.

Migránsok a magyar munkaerőpiacon

A Magyarországon élő vagy/és dolgozó külföldiek a magyar munkaerőpiacon sajátos migráns munkavállaló csoportot körvonalaznak. A letelepedett, itt tartózkodó migráns népesség a hazainál átlagosan kvalifikáltabb, és kedvezőbb a munkaerő-piaci pozíciója. Számuk lassan és folyamatosan növekszik, meghatározó a román állampolgárok túlsúlya, a többi magyarországi

³⁰ Részletesebb elemzésre a mintanagyság nem ad módot.

migráns csoport létszáma stagnálást mutat. A munkavállalási engedéllyel munkát vállalók azok, akik jellemzően munkaerő-migránsok, kvalifikált-ságuk alapján főleg ipari segéd- és betanított munkát végeznek, valamint a szolgáltatásban vesznek részt. Mindemellett a külföldiek számottevő nagyságrendben dolgoznak informálisan is Magyarországon. Természetesen nem tudjuk az illegális külföldi munkavállalás nagyságrendjét meghatározni, szerkezetét statisztikai adatokkal leírni, ez még a legális migráció esetében is nehézségeket okoz. Azt sem igazán tudjuk: sokan vannak-e, vagy kevesen, többen-e, mint a legálisan dolgozók? Az illegális migráns munkavállalás mértékét és szerkezetét a munkaerőpiac kereslete határozza meg, de azt nem tudjuk, hogy az illegálisan dolgozók jelenléte kedvező vagy kedvezőtlen-e a hazai gazdaság és munkaerőpiac szereplői számára, azaz kompetitív vagy komplementer munkaerőt jelentenek-e. Juhász és szerzőtársai vizsgálata szerint a nem legálisan dolgozó migráns munkavállalók szerepe marginális a feketefoglalkoztatás általános értékelésében és gyakorlatában (Juhász et al., 2006; Juhász és Szaitz, 2007). Ez azt sejteti, hogy mértéke nem lehet túlságosan nagy.

A migránsok munkaerő-piaci pozíciója a lehetséges indikátorok – foglalkoztatottság, munkanélküliség, aktivitás – alapján kedvezőbb a hazaiakénál, bár a munkaerő-felmérés és a census szerint is kedvezőtlenebb az ukrán és részben a szlovák migránsok munkaerő-piaci helyzete. Az eredmény érthető egy első generációs, részben a munkaerő-piacra munkát keresni belépő átlagosan fiatal, aktív korú népesség esetében.

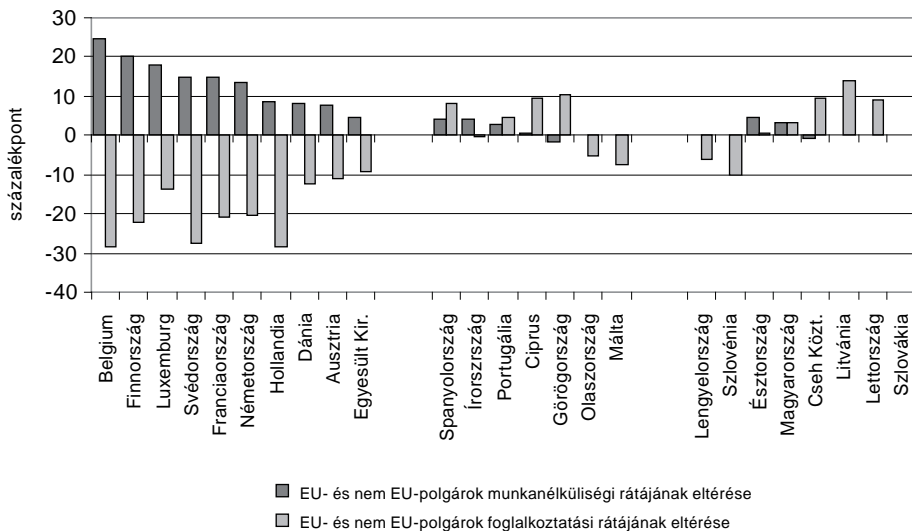
A migránsok eltérő munkaerő-piaci pozíciója a befogadó országokban

Visszatérünk egy kitérő erejéig a tanulmány elején bemutatott modell országcsoportjaihoz. A migránsokat a hazai népességnél kedvezőtlenebb munkaerő-piaci helyzet, magas munkanélküliség és alacsony foglalkoztatási arány jellemzi, és kedvezőtlenek a munkaerő-piaci kilátások a nyugat-európai régi migrációs országok „érett” viszonyai között. A migránsoknak a befogadó országban elfoglalt helye, a hazaiakétól eltérő szerkezete, kvalifikátlanabb, többgenerációs, iskolázatlan háttere magyarázza ezt az eredményt. A hasonló státuszú hazai csoportokkal összehasonlítva az eredmények árnyaltabbak, nem – vagy nem lényegesen – kedvezőtlenebb a migránsok munkaerő-piaci helyzete a hasonló státuszú hazaiakhoz viszonyítva. Egyéb okok, így a képzettségek érvényesítésének nehézségei, a nyelvtudás korlátozottsága vagy hiánya, a befogadó társadalom diszkriminatív magatartása is befolyásolja természetesen a migránsok munkaerő-piaci teljesítését. Ez az összkép mindenekelőtt a régi, hagyományos migráns

országok tapasztalataiban és gyakorlatában gyökerezik, de széles körben meghatározza a bevándorlással kapcsolatos diskurzust és politikát.

Egyszerű munkaerő-piaci mutatókat vizsgálva is nagyon eltérnek a régi és az újabb migrációs tapasztalatokkal rendelkező európai országok. Míg az előbbieken a migráns népesség átlagos munkanélküliségi rátája jelentősen, 10–20 százalékponttal meghaladja a hazai népességét, a foglalkoztatási ráták rendre ugyanilyen mértékben elmaradnak attól, sőt a magas foglalkoztatási rátájú országokban az eltérés megközelíti a 30 százalékpontot is. Az új migrációs célországok, a dél-európai mediterrán országok vagy például Írország tapasztalata egészen mást mutat (5. ábra).

5. ábra: A migráns munkaerő munkaerő-piaci pozíciója országcsoportonként, 2006

Forrás: European LFS, OECD SOPEMI, www.integrationindex.eu

A munkaerő-bevándorlást ösztönző migrációs politika következtében a foglalkoztatási ráták ezekben az országokban a migránsok esetében magasabbak, vagy alig maradnak el a hazai népességben tapasztaltaktól, és a munkanélküliség sem tér el jelentősen a hazaiakétól. Az új EU-tagországok migrációja inkább hasonlít az új migráns országokéhoz, és noha létszámában szerényebb, a munkaerő-piaci hatása hasonló.³¹ Új uniós és a migráció

³¹ Az 5. ábrán bemutatott adatok a 2007-ben az EU tagjává vált Románia és Bulgária csatlakozást megelőző időszakára vonatkoznak, így nem EU-polgárként tartalmazzák az ezekből az országokból a millennium első éveiben tapasztalt munkavállalási célú migrációt.

gazdasági előnyeit elfogadó országokban a migránsok munkaerő-piaci pozíciója kedvező, mutatói is jók.

Magyarország mint migrációs célország

A migránsok beilleszkedéséről kevés számszerűsíthető eredményt ismerünk. Gödri (2005) vizsgálata a migráns népesség elhelyezkedéséről közöl kutatási adatokat, és alátámasztja, hogy Magyarországon valójában nem nehéz a migránsok elhelyezkedése, nagy részük könnyen talál munkahelyet. Igaz, a vizsgálat is megállapítja, hogy a munkát keresők egy része szembe-sül azzal, hogy a befogadó munkaerőpiacon a szakmai tudása, végzettsége leértékelődik. Ez a migrációs irodalomban általánosan leírt jelenség, a migránsok elhelyezkedésével sok esetben együtt jár a szaktudás és a korábbi gyakorlat leértékelődése, ami munkaerő-piaci okkal, aszimmetrikus információkkal vagy munkaerő-piaci várakozásokkal magyarázható (vö. pl. Stark, 1991). A feltételezett szakképzettségek alapján sokszor leértékeli a befogadó ország az újonnan érkezőt, és hosszú ideig kimutatható ez a hatás a migránsok elhelyezkedési esélyeiben, az elérhető munkalehetőségekben és a bérekben is.

A migránsok munkaerő-piaci leértékelődése és az előzetes bér- (állás-) várakozások nagyságának összefüggése tehát a magyarországi migrációban is tapasztalható. Hárs (2003) kimutatta, hogy egy jól vizsgálható pillanatban, a státustörvényt megelőző várakozásokkal teli időszakban a migráns munkaerő kínálata és várakozásai is túlzóak voltak, a tényleges migráció nagyban elmaradt a várakozásoktól. Az adott szakma- és bérstruktúra mellett azt lehetett előre jelezni, és a valóságban is azt tapasztaltuk, hogy a potenciális munkakínálat jókora része nem realizálódhatott, és nem reális bérvárakozásokra épült.

A migráns munkaerőpiac azonban létezik, folyamatosan nő. A legális foglalkoztatottság adatait az előzőekben áttekintettük, és tudjuk, hogy a magyarországi migráció fontos forrását jelentő környező országokból az illegális munkavállalást számosan találják vonzóknak. Annak ellenére vonzó az illegális munkavállalás, hogy kvalitatív kutatási eredményekből tudjuk: a migránsként Magyarországon dolgozók munkahelyei, munkaviszonyai valódi (szekunder munkahelyekkel jellemezhető) migráns munkaerőpiacra utalnak (Fox, 2005, 2007; Pulay 2005). A kapcsolatok, a nyelvi korlátok hiánya azonban a munkaerőpiacon könnyű elhelyezkedést ígér, a kereslet és kínálat egyensúlyát segíti. A migrációs kínálat nyomása csökken a hagyományos küldő országokból (Csata és Kiss, 2003; Bodó, 2006; Kiss, 2007), de nem tudjuk, hogy a tényleges kereslet hogyan alakult, mi okozza és milyen mértékben – ha egyáltalán – a migráció csökkenését, hogyan

változott a nem legálisan foglalkoztatottak jelenléte. A munkavállalási adatok – láttuk – bizonytalanná váltak, új kvalitatív vizsgálatok nem születtek, a migráció összességében lassan bár, de növekszik.

A magyar munkaügyi kormányzat a bevándorlással szemben elzárkózó és védekező álláspontot képviselt, s visszatérően azzal érvelt, hogy Magyarország munkaerő-piaci helyzete kedvezőtlen, alacsony az aktivitás és nagy a hazai munkaerő-tartalék. A kormányzati védekező attitűd elegendő volt az érveléshez, a munkaerőpiac érdemi vizsgálata nélkül. Vajon a gondosan kialakított védekező politika sikere-e a várt vagy vélt migráció elmaradása? Természetesen nem. A munkaerő-migrációt szabályozó munkavállalási engedélyek száma – a törvényi felhatalmazás ellenére – soha nem érte el a lehetséges maximumot, annak korlátozására soha nem volt tehát szükség. Igaz-e másrészt, hogy a migráció megtorpanásának, a migrációs források kifulladásának vagyunk a tanúi? Hogyan írhatjuk le a kilencvenes évek elején gyorsan növekedésnek indult migrációs folyamatok zsugorodását? Egy sor kérdés vár igazolásra, válaszra. A magyarországi migráció vonzerejének, az elérhető gazdasági előnyöknek a csökkenése-e az ok, vagy a potenciális küldő régiókban az alternatív migrációs utak elérhetővé válása kínálati oldalról vezet a migráció megtorpanásához? Esetleg mindkettő? Beszélhetünk-e Magyarországon az elmúlt két évtizedben munkaerő-migrációról, lassan bővülő migráns munkaerőpiacról? A kulcskérdés ennek megválaszolásakor a migráns munkaerő iránti kereslet, a magyar gazdaság számára szükséges pótlólagos munkaerőigény. Ez tarthatja fenn és erősítheti a kialakult kapcsolatok alapján kibontakozott folyamatokat.

A munkaerőpiac vonzereje és akadályozó tényezői

Az 1990-es évek gazdasági rendszerváltása jelentős számú munkahelyet rombolt le Magyarországon, s miközben a gazdasági mutatók javultak, a foglalkoztatás nem bővült. Az új munkahelyek magasabban kvalifikált munkahelyek voltak, az alacsony kvalifikáltságot igénylő, alacsony bérű munkahelyek száma nagyon erősen visszaesett. Alacsony az aktivitási ráta, és a nem túl magas munkanélküliség mellett még a legaktívabb korú (*prime age*) munkavállalási csoport esetében is alacsony a foglalkoztatottság nemzetközi összehasonlításban (vö. 11. táblázat).

A mediterrán országokban új munkahelyek meghatározóan a mikro- és kisvállalkozásokban születtek, és valójában ez volt a migráció legfontosabb vonzó hatása, pull-faktora. A kisvállalkozások hatékonysága és összességében a gazdaságban betöltött pozíciója is lényegesen kedvezőbb ezekben az országokban. Ez a munkaerő-kereslet volt a gazdasági motorja,

11. táblázat: *Munkaerő-piaci mutatók, 15–64 éves népesség, 2005 (%)*

Mutató	Magyarország	EU-15	Európa (OECD)
Foglalkoztatottak aránya a népességben	56,9	65,4	61,9
Prime age foglalkoztatási ráta	78,8	84,3	n. a.
Aktivitási ráta	61,4	71,3	68,1
Munkanélküliségi ráta	7,3	8,2	9,1

Forrás: *OECD Employment Outlook 2006.*

ami – az új tagországok gazdasági szerkezetétől alapvetően eltérő módon – munkaerő-keresletet generált a dél-európai új befogadó országokban.³²

A magyarországi növekedés munkahelybővítés nélkül ment végbe.³³ Az aggregált adatokat vizsgálva a GDP rendszerváltást követő visszaesését a munkahelyek megszűnése és az aktivitási ráta erőteljes mérséklődése követte. A kilencvenes évek második felének gyors gazdasági növekedése a foglalkoztatás bővülésével járt, az aktivitás azonban alacsony maradt. A munkahelyek eltűnése és új munkahelyek teremtése sokféle mechanizmussal és sokféle formában zajlott le. A korábbi szocialista nagyipar vállalatai felmorzsolódtak, ami jelentős elbocsátásokkal járt a kilencvenes évek első felében. Új munkahelyek teremtődtek, sokkal kisebb számban, és a gyors megszűnéshez képest lassúbb ütemben és a korábbiaktól lényegesen eltérő struktúrában. A munkaerő-kereslet átalakult, a munkahelyek megszűnését követően jelentős munkaerő-tartalék mellett (aktív korúak munkanélkülisége és inaktivitása formájában) hiányszakmák, majd egyes ipari régiókban tartósan munkaerőhiányok alakultak ki (Kőrösi, 2005). Kertesi és Köllő (2002) az átmenet során egyértelmű munkaerő-piaci átrendeződést mutatnak ki, a munkahelyek csökkenése során a fiatal és idősebb szakképzetlenek és az idősebb képzett munkások iránti kereslet csökkenése mellett egyértelmű kiszorító hatás érvényesült a fiatalabb képzett munkaerő javára. Az alacsony és magas bérű munkahelyek közötti szerkezetváltás mellett a munkaerőpiac általános foglalkoztatási szintje alacsony maradt, a gazdasági fejlődés sajátos átalakuló szerkezetének eredményeképpen. A gazdaság szerkezete gazdasági fejlettségéhez képest a kilencvenes évek végére „túlmodernizált”, azaz termelékenyebb gazdaságokra jellemző vállalat- és munkahelyszerkezetet mutat. Mit jelent ez? Az alacsony bérű önfoglalkoztató munkahelyek hiányoznak a foglalkoztatás szerkeze-

³² Vö. Reyneri (2008), Abreu és Peixoto (2008) írásával.

³³ Tamas, Münz és Hönekopp (2006) hasonló példát írnak le Svédország esetében, ahol a munkaerő szabad áramlásának az EU-8 országaival szembeni korlátozás nélkül is alacsony maradt a migráció szintje.

téből, arányuk viszonylag szerény.³⁴ Ezt a korábbi rendszer örökségének tekinthetjük, aminek a munkaerő-piaci hatása most érzékelhető.³⁵

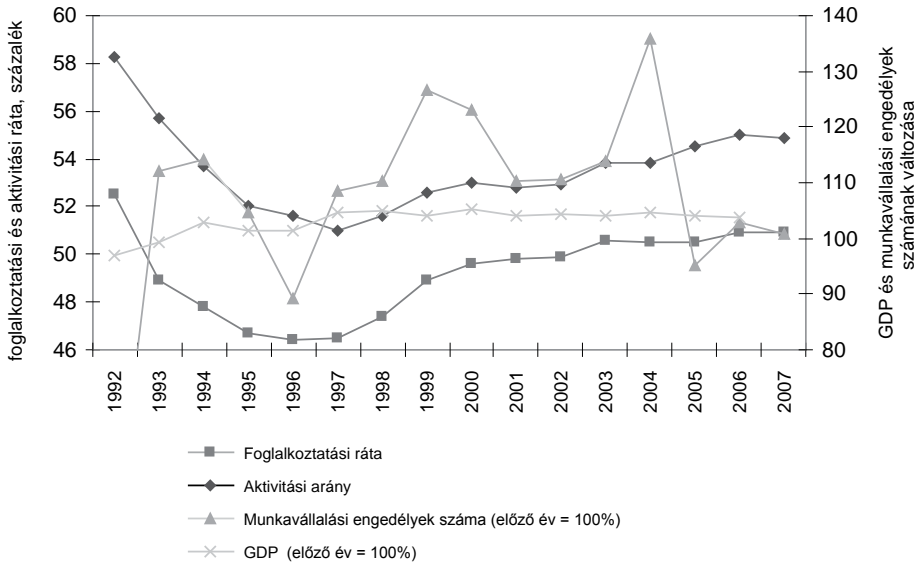
A munkaerőpiac igényeihez alkalmazkodó migráció jelei Magyarországon is megmutatkoztak. A román állampolgárságú munkavállalók magas, az ukránok növekvő száma, az ázsiaiak jellemző munkapiaci helye mellett az északnyugat-magyarországi régióban kialakult szakmunkáshiányt enyhítendő a foglalkoztatott pótlólagos külföldi munkaerő meghatározó többsége szlovákiai (magyar) szak- és betanított munkás volt. Más változások azonban nem volt lényegesek a migráció méretében és irányában. Az adatok egyrészt a letelepedett migránsok kvalifikáltabb összetételét tükrözik, másrészt a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak adatai makacsul a szakképzetlen ipari és építőipari munkák, szolgáltatások iránti keresletet mutatják, hasonlóan az illegális munkavállalókhöz. Kérdés, mekkora valójában ez a kereslet, s mit várhatunk a jövőben?

A 6. ábra megkísérli összegezni a munkavállalási engedélyek, valamint a gazdasági és munkaerő-piaci mutatók együttes alakulását, összefüggéseit a rendszerváltás kezdete óta. Láttuk, hogy a kezdeti visszaesést követő gazdasági növekedés lassú foglalkoztatásnövekedéssel párosult. A munkavállalási engedélyekkel mért migráció is bővülést mutatott ebben az időszakban (a kilencvenes évek végén), majd a folyamatos növekedése mellett a migráció alakulásának a dinamikája elszakadt a makroadatok alakulásától, a hullámvás hektikusnak látszik. Kérdés, hogy a hazai munkaerő-migráció alakulásában esetleg a nem gazdasági erőknek, a migrációs és a foglalkoztatáspolitikának – vagy másnak – van-e erősebb szerepe. A migrációs politika hatása nyilvánvalónak látszik az ábrán. A legális migráns népesség alakulását a kicsit nagyobb kereslet gyors visszafogása jelzi, sokszor nem korlátozás, hanem elkedvetlenítés miatt. A migrációs politika hiánya, szerepének tisztázatlansága a legális folyamatok (ábrán megmutatkozó) visszaesését vonja maga után. A politika viszonya a különböző országokból érkező migránsokhoz és ennek hatása, diszfunkcionalitása a migránsok gazdasági aktivitására tisztázatlan, és a migrációs politika számára tisztázandó kulcsfeladat.

³⁴ A mikrovállalkozások Magyarországon gyakran ál-mikrovállalkozásokat takarnak, nemzetközi összehasonlításban alacsony foglalkoztatási képességgel. Lásd erről GKM (2007), különösen 2. fejezet.

³⁵ A munkaerőpiacra vonatkozó fontos állítás Köllő Jánostól származik (publikálatlan kézirat a magyar feketegazdaságról), Maloney (2004) vizsgálatának felhasználásával. A jelenség további elemzése és mindegyik rendszerváltó országra való kiterjesztése a kutatás előtt álló további feladat, ezért a részeredmények bemutatásától eltekintünk.

6. ábra: Munkaerő-piaci mutatók, a GDP és a foglalkoztatottság dinamikája, 1992–2007 (%)

Forrás: foglalkoztatási és aktivitási arány: KSH munkaerő-felmérés (1998 óta új súlyokkal); GDP: KSH online adatbázis; Munkavállalási engedélyek statisztikája, ÁFSZ, Budapest.

Összegzés és néhány továbbmutató kérdés

Az új EU-országok bizonytalanul alakuló migrációs rendszerei, lassan növekvő, majd megtorpanó bevándorlása és a migráció gazdasági szerepének a tisztázatlansága a további kutatások előtt álló fontos kérdések. Az informális gazdaságban vállalt munkák szerkezete, kiterjedtsége és korlátai, valamint a formális, kváziformális legális migráns munkapiac nagysága, szerkezete, bővülésének lehetőségei és korlátai a munkaerő-migráció előrejelzésének kulcskérdései. Ezeknek a számszerűsítése, egymáshoz való viszonya, finomabb elemzése a migrációkutatás fontos új iránya kell, hogy legyen.

Vizsgálhatjuk a potenciális kibocsátó régiókban a Magyarország felé irányuló migrációs nyomás nagyságát és intenzitását, a lényegi kérdés azonban a hazai gazdaság és munkaerőpiac szerkezete, ami kevés olyan munkahelyet teremtett, ami jelentős növekvő migrációt eredményezhetett. Kérdés, hogy mi várható a jövőben. A tanulmány elején idézett hipotéziseket követve keresünk választ a kérdéseinkre. Azt láthatjuk, hogy Magyarország

még a bevándorlási ciklus korai szakaszában, a migráció kezdeti időszakában van, a társadalmi-gazdasági szerkezet nem teremtett meg tényleges kényszerítő migrációs szükségleteket, miközben a nemzetközi környezetben megfogalmazódik – nagyon elnagyoltan – egy védekező (korporatív) és egy ösztönző (liberális) migrációs rendszer. A gazdasági növekedés alakulása az a meghatározó erő, ami befolyásolná Magyarország migrációjának modelljét. A növekedést, a kvalifikált és a kevésbé kvalifikált migrációt is ösztönző modellt követve gyorsabban növekvő, gazdaságot támogató migrációval számolhatunk. Láttuk, hogy a közép- és kelet-európai országok között is lehetséges ilyen modell. Erre mutat példát a migrációt támogató cseh politika: a politikai döntést a statisztikai nyilvántartások rendbetétele követte, és a migrációs politika támogató hatása a cseh migráció alakulásában is érvényesült (Drbohlav et al., 2009).

Egyes területeken, szakmákban a létező munkaerő-kereslettel a magyar munkaerő kínálata nem esik egybe. A kialakult munkaerőhiány migráns munkaerő-toborzásához vezetett – a határ menti szlovák munkaerő-migrációhoz –, ami arra utal, hogy a magyar munkaerőpiac kereslete meghatározó lehet a migrációs folyamatokban. A migrációs politika követheti, akadályozhatja vagy támogathatja a folyamatokat. Jelenleg, úgy tűnik, ritkán teszi. Nem korlátoz, és nem terel nagy tömegeket az irreguláris foglalkoztatás területére, nem ösztönzi és támogatja a gazdasági növekedést sem. Lassan érlelődik az utóbbi szükségessége. A recesszió, a gazdasági megszorítások sora, a globális válság hatása rövid távon nem ösztönzi a migrációt. Hosszabb távon azonban várható a gazdaság bővülése, s hatására a migrációs folyamatok erősödése. Ez támogató – vagy a jelenleg követett védekező és a hazai viszonyoktól többé-kevésbé független szabályszerűségeket feltételező – politika mellett is végbemehet.

Irodalom

- Abreu, A., Peixoto, J (2008): Portugal. In E. Hönekopp, H. Mattila (eds.): *Permanent or Circular Migration? Policy Choices to Address Demographic Decline and Labour Shortages in Europe*. Budapest, IOM, 183–214. www.iom.hu/PDFs/ARGO_permanent%20or%20circular%20migration.pdf
- Arango, J. (2009): Early-starters and latecomers. Comparing countries of immigration and immigration regimes in Europe. In J. Arango et al.: *Europe: the continent of immigrants. Trends, structures and policy implications. Idea Working Papers*, 13: 28–50. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP13_Europe_continent_of_immigrants.pdf

- Arango, J., Bonifazi, C., Finotelli, C., Peixoto, J., Sabino, C., Strozza, S., Triandafyllidou, A. (2009): The making of an immigration model: inflows, impacts and policies in Southern Europe. *Idea Working Papers*, 9: 1–71. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP_9_Southern_countries_synthesis.pdf
- Baas, T., Brücker, H. (2008): Macroeconomic consequences of migration diversion. A CGE simulation for Germany and the UK. *IAB Discussion Paper*, 3. IAB, Nürnberg.
- Beets, G., Willekens, F. (2009): The global economic crisis and international migration: an uncertain outlook. *Vienna Yearbook of Population Research*, 19–37. http://epub.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x0022ebdf.pdf
- Bodó J. (2006): *Munkavállalás: itthon vagy külföldön?* Székelyföldi fiatalok külföldi vendégmunka-gyakorlatának társadalmi háttere. Kutatási jelentés, kézirat. Csíkszereda.
- Boeri, T., Brücker, H. (2005): Migration, co-ordination failures and Eu-enlargement. *DIW Discussion Papers*, 481. Berlin.
- Boyd, M. (1989): Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23: 638–670.
- Castles, S. (1986): The Guest-Worker in Western Europe – An Obituary. *International Migration Review*, 20: 761–778.
- Csata Zs., Kiss T. (2003): Migrációs potenciál Erdélyben. *Erdélyi Társadalom*, 1 (2): 7–38.
- Demography Report 2008*: Commission staff working document, SEC (2008) 3104 final, Commission of the European Communities, Brussels. http://ec.europa.eu/research/environment/pdf/commission_working_doc.pdf
- Dobson, J., Latham, A., Salt, J. (2009): On the move? Labour migration in times of recession. *Policy Network paper*, www.policy-network.net
- Drbohlav, D., Hárs, Á., Grabowska-Lusińska, I. (eds.) (2009): Experiencing immigration: Comparative analysis of the Czech Republic, Hungary and Poland. *IDEA Working Papers*, 14. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP14_Experiencing_immigration.pdf
- Drbohlav, D., Medová, L. L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D., Dzúrová, D. (2009): The Czech Republic: on its way from emigration to immigration country. *IDEA Working Papers*, 11. www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP11_Czech_Republic.pdf
- Fassmann, H., Reeger, U. (2008): „Old” immigration countries. Synthesis report. *Idea Working Papers*, 3, www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP3_Old_countries_synthesis.pdf

- Fox, J. (2005): *Vándorló nemzet(i) – identitások*. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. Erdély-(de)konstrukciók. Néprajzi Múzeum, PTE Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék, Budapest, 103–123.
- Fox, J. (2007): From National Inclusion to Economic Exclusion: Ethnic Hungarian Labour Migration to Hungary. *Nations and Nationalism*, 13 (1): 77–96.
- GKM (2007): *A kis- és középvállalkozások helyzete, 2005–2006*. Éves jelentés. GKM, Budapest.
- Gödri I. (2005): A bevándorlók beilleszkedése – objektív és szubjektív dimenziók. In Tóth P. P., Gödri I.: *Bevándorlás és beilleszkedés. KSH NKI kutatási jelentések 80*, 3: 133–211.
- Hárs Á. (2002): A munkaerő migrációja és az uniós csatlakozás. *KOPINT-DATORG Working Papers 34*, Budapest.
- Hárs Á. (2003): A kedvezménytörvény hatása a magyar munkaerőpiacra. In Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest, 67–97.
- Hárs Á. (2008): Csatlakozás és csalatkozás – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. TÁRKI, Budapest, 108–128.
- Hárs Á, Sik Endre (2009): Hungary. In H. Fassmann, U. Reeger, W. Sievers (eds.): *Statistics and Reality*. IMISCOE Reports. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Juhász J., Csikvári J., Szaitz, M., Makara P. (2006): *Migráció és feketemunka Európában*. (MIGIWE). Kutatásvezető: Juhász J. Zárótanulmány. MTA Földrajztudományi Intézet, Pantha Rhei Bt., Budapest. [www.pantarhei.org.hu/res/Migiwe.pdf](http://pantarhei.org.hu/res/Migiwe.pdf)
- Juhász J., Szaitz M. (2007): *Migráció és feketemunka Európában II*. (MIGIWE II.) Zárótanulmány. MTA Földrajztudományi Intézet, Pantha Rhei Bt., Budapest. <http://pantarhei.org.hu/res/Migiwe2.pdf>
- Kahanec, M., Zimmermann, K. F. (2009): *EU Labour Markets After Post-Enlargement Migration*. Springer, Berlin.
- Kertesi, G., Köllő, J. (2002): Labour demand with heterogeneous labour inputs after the transition in Hungary, 1992–199 – and the potential consequences of the increase of minimum wage in 2001 and 2002. *BWP*, 5, IE-HAS, Budapest.
- Kiss T. (2007): Demográfiai modellek és a migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a XX. század utolsó negyedében. *Regio*, 2: 160–188.
- Kőrösi, G. (2005): *Labour market adjustment of Bulgarian, Hungarian and Romanian enterprises*. Manuscript. Budapest.
- KSH (2006): *Nemzetközi vándorlás 1995–2005*. KSH, Budapest
- KSH (2008): *Demográfiai évkönyv, 2007*. KSH, Budapest.

- Maloney, W. F. (2004): Informality revisited. *World Development*, 32 (7): 1159–1178.
- OECD (2008): *A Profile of Immigrant Populations in the 21st Century: Data from OECD Countries*. OECD, Paris. Elérhető online adatok: <http://titania.sourceoecd.org/v1=9304768/cl=15/nw=1/rpsv/cw/vhosts/oecdthemes/99980142/v2008n1/contp1-1.htm>
- OECD Employment Outlook 2006*: Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. OECD, Paris. www.oecd.org/document/50/0,3343,en_2649_33927_36261286_1_1_1_1,00.html
- OECD Migration Outlook 2009*: Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. OECD, Paris. www.oecd.org/document/4/0,3343,en_2649_33931_43009971_1_1_1_1,00.html
- Pulay, G. (2005) A vendégmunka mint éleforma. Széki építőmunkások Budapesten. In Fleischmidt M. (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum, PTE Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék, Budapest.
- Reyneri, E. (2008): Italy. In E. Hönekopp, H. Mattila (eds.): *Permanent or circular migration*. Policy Choices to Address Demographic Decline and Labour Shortages in Europe. IOM, Budapest, 109–148. www.iom.hu/PDFs/ARGO_permanent%20or%20circular%20migration.pdf
- Stark, O. (1991): *The Migration of Labor*. Basil Blackwell, Cambridge.
- Tamas, K, Münz, R, Hönekopp, E. (2006): *Labour Migrants Unbound? EU Enlargement, Transitional Measures and Labour Market Effects*. Institute for Futures Studies, Stockholm.
- Tóth P. P., Gödri I. (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. *KSH NKI kutatási jelentések* 80, 3: 33–213.
- Wallace, C., Stola, D. (eds.) (2001): *Patterns of migration in Central Europe*. Palygrave, Basingstoke.